

A vallás társadalmi értéke a jogtörténelem világitásában.

Írta: **Bochkor Mihály dr.**

A jogtörténelem történelmi tudomány, következésképp amint a történelem természetével kell számolnia, fejlődésében is követi a történelem-tudomány kialakulását.

A történelem-tudomány fejlődési fokai: a leíró, a pragmatikus és a genetikus történelem.¹

A jogtörténelem is e fokozatokon ment át s ma is a jog-nak történetét e három alakban, helyesebben e három fokozaton lehet tárgyalni.

Ha a jogintézményeket, azoknak változásait tér- és időben egyszerűen leírjuk, hacsak az a célunk, hogy megismerjük, mi történt az egymást követő korszakokban a jogélet terén, a jogtörténelem legalacsonyabb szintjén dolgozunk, bár elismerjük, hogy ez az alapozás, az alapvetés fontos és elkerülhetetlen munkája, amely nélkül magasabbra emelkedni lehetetlenség.

Ha a történelmi ismeretet gyakorlati célokra akarjuk felhasználni, kutatnunk kell az események, a történések okait, a célokat, az eredményeket. E fokozaton a történelem s a jogtörténelem is oknyomozó. De még nem tudomány, mert a valóság minden oldalú megismerésére képtelen.

A történelem s a jogtörténelem csak a genetikus fokon éri el a tudományos nívaut, mert csak e fokon képes a megismerendő tárgyat a történelmi és szociális összefüggések szövevényébe, az egész ismert valóság kereteibe beállítani. E fokon vezető gondolatai: az emberiség egysége; az a tudat, hogy az emberek különböző élet-

¹ Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, Leipzig 1903, §. 2: Historische Entwicklung des Begriffs der Geschichtswissenschaft.

nyilvánulásai, tevékenységei bensőleg — analogiával mondhatjuk — szervesen összefüggenek; az a belátás, hogy az összes emberiségi viszonyok és intézmények folytonos átalakuláson, változáson mennek át, hogy a történelem s így a jogtörténelem is (mint történet) egy folyton tova hömpölygő folyóhoz hasonlít, melyet csak bizonyos mederbe terelni, folyását itt-ott szabályozni, de megállítani emberi beavatkozással sohasem lehet.

A történelem és a jogtörténelem e ponton érintkeznek a bölcseséggel, a genetikus jogtörténelem a komoly jogphilosophia édes idősebb testvére.

Dolgozatunk a genetikus jogtörténelem körében mozog.

Fejlődés nélkül nincs történelem, egy és ugyanazon ténynek megismétlődése nem történelem. De az ember csak a társadalmi létben fejlődik; tehát a történelem alapja úgy az általános, mint a jogtörténelemben az ember társadalmi léte, a socialitás. Ám ez csak *conditio sine qua non*, a fejlődés s a történelem forrása az ember, az individualitás.

Ebből kifolyólag a történelmi fejlődésnek ethikai szempontból kettős értelmet kell tulajdonítanunk, mert kettős értelme van:

1. a történelem folyamán az ember — a nagy átlagot véve alapul — mindig, korról-korra tökéletesebb típusokban jelenik meg,

2. az egyesek közötti vonatkozások, a társadalmi viszonyok, a kölcsönhatások számban és tökéletességben állandóan gyarapodnak, a társadalmi viszonylatokon felépülő intézmények tartalmilag gazdagabbakká, az alapul szolgáló viszonyok természetének megfelelőbbé lesznek s a mellett, hogy e viszonylatokban az ember értékének elismerése folyton halad, az egyesek is jobban és jobban közelednek egymáshoz nemcsak térbelileg a gyors közlekedés, de ethikailag is az egyetemes emberiségi solidaritás erősödése útján.

A művelődés eredményei e szerint egyfelől az egyénekben, másfelől a társadalmi együttműködésben jelentkeznek.

Tudjuk, hogy egyéniség nélkül nincsen társadalmi együttműködés, hogy az egyén a társadalom útján fejlődik és hogy a társadalmi lét nemcsak az emberi tökéletesedés eszköze, de az egyéni tökéletességnek egyik alakja is.

A társadalmiság fejlődése e szerint a következő tételeket foglalja magában:

- a) a viszonyba kerülő emberek köre állandóan tágul;
- b) az embereket összekötő vonatkozások, viszonyok, hatások

és kölcsönhatások a történelem folyamán gyarapodnak, (vérségi, vallási, védelmi, termelési, jogi, politikai stb. viszonyok);

c) az életviszonyok bizonyos cél érdekében szabályoztatnak;

d) e célok a fejlődéshez képest különbözők, az azokat kitűző emberek fejlődésével együtt fejlődnek;

e) az életviszonyok természete idővel ismertebbé, a szabályozás az életviszonyok természetének megfelelőbbé lesz;

f) a kényszerszabályozást hordozó rendező hatalom, az Állam tartalmilag gazdagodik;

g) az Állam az egyes uralkodó életviszony hatalma alól felszabadulva, a viszonyok összhangjának megteremtésére vállalkozik;

h) ezzel a szabályokat tartalmazó jog elveszíti az egyik vagy másik életiránynyal, életviszonynyal összenőtt jellegét, *abstract rendező elvvé* lesz, melynek irányítója az elérhető legteljesebb rend s ez úton a továbbfejlődés lehetővé tétele;

i) a jog az életviszonyok természetét a szabályozásban a lehetőségig tekintetbe veszi, miért is a jóakarátú, a vallásos, az erkölcsös ember instinctív beavatkozásának mind kevesebb tere lesz. E ponton uralkodik az elv, hogy nem minden, ami első tekintetre jónak látszik, jó a rend és a fejlődés érdekében is (pl. a jótékony-ság egyes nemei, pl. a munkanélküliek állami eltartása stb.);

j) ez okokból a kinyilatkoztatás, a vallás, az Egyház mind jobban kénytelenek az életviszonyok rendjét *azok természete szerint* szabályozó államhatalomtól visszavonulni, attól elválni;

k) a szabályozás a harmonia mellett a továbbfejlődés lehetőségét is figyelembe veszi s ezért magának hova-tovább csak relatív értéket tulajdonít, a változtatás szabaddá lesz;

l) a vallás mellett számos más összekötő kapocs fejlődik ki, sőt a kereszténység korában is vannak időszakok, midőn az embereszmét a maga egyetemességében nem a vallás hirdeti, midőn a nemzetközi jogot a kereszténységre nem, hanem csak a term. jogra lehet alapítani (Grotius), mert a jogképesség alapja nem az ember, hanem az Egyházhoz s legtovább a kereszténységhez tartozás;

m) a jogot mint abstract rendező elvet a fejlődésen s a renden kívül az ember értékének fokozódása s az emberiségi összetartozás haladó gondolata irányítja (tehát az egyéni tökéletesedés az egyénben s másokhoz való viszonyában).

Mind e tételek befoglaltatnak a történelmi fejlődés társadalmi értelmének megállapításában.

Mivel a fejlődésnek kettős értelmet, egyéni és szociális értelmet tulajdonítottunk, a fejlődés tényezői is mindkét irányban értékelhetők.

Itt térünk át az érték fogalmára.

Valaminek értéke vagy magában van vagy valami egyébhez való viszonyában. Az ember mint értelmes, eszes, öntudatos Én, önmagában érték (önérték). A gyümölcs, mely az embernek táplálékul szolgál, az emberhez való viszonyában válik értékessé (hasznóérték).¹

Itt az érték utóbbi fajáról van szó, mert sem a vallás, sem az erkölcs emberen kívül s ember nélkül nem léteznek, csak az ember projectiói. Ugyanígy a gazdaság, a jog, az Egyház, az Állam, a társadalom.²

Az értéknek ezen utóbbi neménél a célgondolat logikailag elmaradhatatlan,³ az érték e neme mindig bizonyos viszonyt fejez ki, amely a cél és az „értékes“ valami, mint eszköz között áll fenn.

¹ V. ö. Böhm Károly, Az ember és világa, III. Rész: Axiologia vagy érték-tan, Kolozsvár 1905. 72. §. 236—241.

² Böhm. i. m. 88. §. A szociális moral ellenmondása. Az önérték mint a sociologia szükséges vezérgondolata: 285—289.

A társadalom nem organismus, hanem csak „rendezett valóság.“

„A társadalom élő lelkek funkciójának projiciált rendezett hálózata. Célja nincs ö benne, magában, hanem az egyes élő lélekben, melytől szolgálatai értelmet nyernek“. (83. §.)

„Ámde ha a társadalom nem élő lény és nincs öntudata, akkor teljesen elesik azon jogtól, hogy ilyenül értékeljük is; neki *önérteke* nincs, mert minden tartalmát az egyesek lelke adja. S azért az élő egyeseket úgy tekinteni, mintha azok csak a társadalom kedvéért léteznének; egyrészt a dolognak fejetejére állítása, másrészt az önzés hypokrisise, mely magát a társadalommal azonosítva, maga alacsony céljai elérésére kívánja az egyeseket dolgoztatni. A modern államokban ilyen visszataszító hypokrisis útján zsarolják a hadseregek és a kormányok az államfentartó és positive termékeny munkások erejét. Erre célzott a Proudhon-féle: La propriété c'est le vol, s ezzel szemben kell alkalmazni a retorsiv expropriatiót“. (84. §.)

„Mindaz, ami az ember értékét a társadalom jólétén méri, nem érdemli a moralitás nevét, hanem csak sociologiai anyag. Minden szociális functio praemoralis állapot, a meddig azon vonás nem járul hozzá, mely a szellem önértékéből fakad“. (88. §.)

„A mikor a hasznosságot meg akarjuk indokolni, az egyes tehetségeinek értékességéből kell argumentálni, vagyis az egyesnek önértéket kell tulajdonítani. A társadalmi intézmények maguk tehát értéküket az egyesnek önértékéből nyerik“. (u. o.)

³ Hasonlóan E. Hartmann, der Wertbegriff und der Lustwert, 22., Böhm-nél i. m. 42. Hartmannnál minden érték a céltól függ.

Böhm szerint a Hartmann elmélete befejezetlen, mert, ha a végcél, mint

Az értékesség megismerése az értékelő Ént tételezi fel, de az Én az értéknek nem constitutív eleme feltétlenül, csak ott az, ahol az értékesség cél gondolata az emberben van, ott, ahol valami az emberre nézve értékes. De másutt is az értékességet az ember ismeri fel s így, ha az értékességnek nem is alkotó eleme, ismeretelméletileg az értékítélet csak benne jön létre még akkor is, mikor ez az értékítélet az emberen kívül eső dolgok objectív viszonyából vonatik el. Az elemek a növényvilág szempontjából értékesek, mert életük fentartói. Ez az értékesség az ember nélkül s az emberen kívül is létezik, de megismerésében már az Én lép ki s az ember megismerési képességének mértéke méri e valóságból elvont becslés helyességét.

A fejlődés szempontjából foglalkozunk az értékfogalommal. Úgy az egyén, mint a társadalom szempontjából; nem vagyunk ennél fogva tekintettel ama tényezőkre, melyek az egyes ember és a társadalom léte szempontjából értékesek. Az individuumot és a társadalmat meglevőnek gondoljuk s csak az adott állapotban megtartása s tovább fejlődése lebeg szemünk előtt.

A fejlődés tényezője a vallás is. A fejlődés kettős irányához képest értékessége is kettős. Mint általában az embernek egy felsőbb hatalomhoz való viszonyára vonatkozó gondolatok, érzelmek, akaratnyilvánítások és normák foglalatja fejlesztőleg hat az egyesre, indulatait megfékezi, szenvedélyeit csillapítja, a mindenkori felfogás szerinti rossz elkerülésére, s a jó követésére ösztönzi, a titokzatos iránti vágyát kielégíti, a halál mysteriumával szemben vigaszt nyújt, metaphysikai ösztöneit, főleg a causalitas inhaerens törtetését megnyugváshoz vezet, a lelkiismeretet kibékíti, szóval az individuumot önmagában rendez, belső életében összhangot, békét, jóakaratot nevel, a fejlődésre képesíti, ami aztán külső tevékenységében is megnyilatkozik.

De ezen egyéni értékességén kívül társadalmi jelentősége is van. Fejlesztőleg hat az ember társadalmi kihatásaira is és pedig úgy az embernek emberre gyakorolt ú. n. interindividualis hatásaira, amennyiben azokat szelidebbekké, békésebbekké, productivabbakká teszi, mint az embernek a társadalmi intézmények által közvetett

többé semminek sem eszköze értékelen, az eszközök, melyek abból nem meríthetik értéküket, maguk is értéktelenek, vagyis az elmélet ellenmondást tartalmaz. Nietzsche-nél is a célban rejlik az érték. A „Wille zur Macht“ ad értéket mindennek, ami ezt elősegíti. Zarathustra 86. old.

Kétségtelen, hogy a lét maga is értékes, ép azért, mert létezés, mert van. Mi a cél gondolatot csupán a haszonértéknél szerepeltetjük.

szorosabb értelemben vett társadalmi hatásaira, a mennyiben a társadalmi intézményeknek megalkotására, fejlesztésére, ezen intézményekhez, a jogrendhez, az államhatalomhoz való alkalmazkodásra, engedelmességre s ez úton az egész jogközösségben élő társadalom összes tagjainak érdekében való közreműködésre készíti. (Kidd, Társadalmi evolúció, V. fejezet.)

Vannak a közgazdaságtanban fogalmak, melyeknek *terrenuma* nemcsak a gazdasági élet, melyek sokkal általánosabb érvényűek. Ilyen az értékfogalom. Manapság az már a gazdasági, erkölcsi, esztétikai, logikai értéken túl közös alapra vitetik vissza.¹ Ilyen a határhaszon (terminal, marginal, final utility) fogalma.² Nemcsak anyagi, hanem magasabb szükségleteink, hiányaink is vannak. Azok a szellemi javak, melyek e hiányokat pótolni hivatottak, többféle szükséglet kielégítésére lehetnek alkalmasak. Az adott viszonyok között fontosabb szükséglet kielégítésére kell azokat előbb felhasználni s azután fokról-fokra leszállani a szükségletek skáláján addig, míg elérkezünk azon az adott viszonyok között legkisebb haszonig, amelyet még ama javakból kivonhatunk. A vallásnak értéke ma az individualitás s az egyén és egyén közti közvetlen viszony terén mozog, az egyéni fejlődés a művelt emberiség szellemi, erkölcsi szükségleteinek skáláján az első s utolsó lépcső, melyet ma a vallás betölthet, közvetlen az egyetemes fejlődés társadalmi intézményeiben alig szerepel.³ Ma tehát a vallás eszmei javainak „first and

¹ Cohn Jónás eleveníti fel az általános értéktudomány régi gondolatát, melyhez mint külön tudományágak járúlnak: a logika, esztetika, ethika (Beiträge zur Lehre von den Wertungen. Böhmnél.) Ez általános értéktan keretébe veszi fel Böhm a gazdasági értéket is. (i. m. 45.)

² A határhaszon elemi jelenségei az izolált, tehát nem a társadalmi gazdaságban lépnek fel s a kereslet- és kínálatnak itt megfelelő szükséglet és készlet hatásai közvetlenül e határhaszonban nyilvánúlnak. V. ö. Wieser Grenznutzen, a Conrad-Elster-Lexis-Leoning-féle Hwb. der Staatswissenschaften című mű IV. kötetében.

Az értékkel kapcsolatosan v. ö. Böhm—Bawerk, Wert, Kosten und Grenznutzen. Jahrb. für. National—Ökonomie, III. F. 3. Bd.; Zuckerkandl, Die klassische Werttheorie und die Theorie vom Grenznutzen, u. o. 21; Dietzel, Die klassische Werttheorie und die Theorie vom Grenznutzen, u. o. 20.; Macvane, Marginal utility and value, Quarterly Journal of Econ. 1893. (Az irodalomról bővebben tájékozott Wieser i. m., i. h.)

³ Itt-ott a társadalmi rend és fejlődésre közvetlenül alapított intézményekben is van még szerepe. Így pl. hazánkban a nemzetszabadság védelmére: a koronázás, uralkodói eskü, az erdélyi kath. autonomia útján. Ez autonomia tör-

final utility“-ja azoknak jóformán csak egyéni értékében van. De ez, amint az előző fejezetben láttuk, nem **csak**, hanem ellenkezőleg **előhaladás**, a vallás lényegének tisztább kidomborítása.

Az Egyház és Állam viszonyának történeti alakulásában a vallás szervezete úgy a vallás lényege, mint az állam természete által indokoltan elkülönül az államhatalomtól s mint jogi hatalom hanyatlik. E tényt a vallás socialis értékének történelmi változásából fogjuk megmagyarázni.

Amint a gazdasági javak csereértéke hullámvásznak van kitéve s a kereslet és kínálat viszonyaitól függ, úgy az eszmei javak értéke is változik.

Minél nagyobb szüksége van az emberiségnek a fejlődés folyamatában egy bizonyos eszmére, — itt az mellékes, hogy az eszmék honnan erednek — annál nagyobb annak a jelentősége; viszont amint az eszme az emberekben gyümölcsseit jobban és jobban fejti ki, vagyis amint a valóságban (gondolatok-, cselekedetek-, intézményekben) elterjedt, oly mértékben csökken a hiány, a mely előbb annak az eszmének, mint hiánypótlónak jelentőséget tulajdonított s így annál inkább csökken annak az eszmének a fontossága is. Ha vágyainkat elértük, annak, ami e vágyat betöltötte, nincs már meg az a vonzó ereje, mint előbb, mikor még csak hiányérzetünk jelezte annak szükségét.

Ha egy és ugyanazon hiányt több pótló tényező képes betölteni, az egyes hiánypótlékoknak becse külön-külön kisebb lesz, mint midőn csupán e tényezők egyike volt képes e szükségletnek eleget tenni, ez egy tényezőnek az értéke.

Ha táplálkozásunkra egyetlen tápszer, pl. a kenyér szolgálna, nagyobb volna annak a becse, az értéke, mint a mekkora ma, midőn amellet egy egész sorozata a táplálószereknek létezik. E jelenség a gazdasági érték-alakulásnak egy eddig alig figyelembe vett szabálya.¹

ténete szorosán egybefügg az ország politikai történetével. Az absolutismus ellen épúgy küzdött, mint a politikai közösség, a kiegyezés épúgy visszaállította, mint az alkotmányt. Lásd az erd. római kath. státus gyűléseinek jegyzőkönyveit 1848., 1866., 1868. évekből. Szerepe van továbbá pl. a perjogban (eskü).

¹ Nem azonos a kínálat áralakító hatásával, mert a kínálat egy és ugyanazon javak tekintetében hat módosítólag v. meghatározólag az árra, holott a fent említett szabály abból indul ki, hogy egy és ugyanazon emberi szükséglet kielé-

De szabálya a nem gazdasági javak értékkepződésének s érték-változásainak is.

A vallásnak a történelmi fejlődésben kettős értéket tulajdonítottunk, egyéni és társadalmi értéket, mivel nemcsak az egyes embert belülről kifelé fejleszti, hanem a társadalmi együttlét fejlődésére is közreműködik. Utóbbi szerepe kétféleképp érvényesül:

1. Az egyest társadalmi kihatásaiban socialisabbá, vagyis mind jobban olyanná alakítja, hogy külső magatartása mások létét, boldogságát, fejlődését ne akadályozza, sőt fejlessze, a mi ismét közvetlenül vagy a társadalmi intézmények közvetítésével történhetik; (egyéni jótékonyosság, adófizetés állami jótékonyosságra, betegápolásra, nevelésre, lelenházakra stb.).

2. Közreműködik a társadalmi intézmények alapításában fenntartásában és tovább fejlesztésében. Az emberek kezdetben a társadalmi hatalomban vallási hatalmat látnak, annak vallási motívumokból engedelmeskednek, a vallás adja meg a többi művelődési tényezőnek is a socialisáló erőt. A tudomány, a művészet a vallás kereteiben jelenik meg és hat művelőleg. Az erkölcs a vallásból fakad, a jogszabályok az istenség alkotásai, kötelező erejük alapja a vallás, szentesítésük a vallás; az államban az istenség uralkodik helyettese útján, a gazdasági élet, a munka-felosztás, csere, kereskedés a vallás ótalma s fegyelme alatt fejlődik s hat összekötőleg; a kölcsönös bizalom a vallás ótalma alatt áll.¹

Mivel a jog rendezi a társadalmat, itt vehető észre legfeltűnőbbben az a szolgálat, a melyet a vallás socialis szempontból tel-

gítésére csak egy vagy több eszköz kínálkozik. Ha csak egy, annak nagyobb a becse, mintha több; amíg csak egy dolog létezik a szükséglet kielégítésére, annak van bizonyos becse, ha ugyanazon szükségletekre más dolgok is alkalmasakká válnak, annak a kezdetben egyedülinek értéke csökkenni fog.

Amíg az ember kitűnési vágyának csak egy eszköze volt, a testi erő; ez sokkal becsesebb tulajdonságszámba ment, mint ma, mikor kitűnni másképp is lehet.

¹ V. ö. Sir Maine Sumner Henrik, A jog őskora, ford. Pulszky Ágost, Bpest 1875, I. fejezet; B. W. Leist, Graeco-italische Reschtsgeschichte, Jena 1884, II. Buch. Erster Abschnitt: Rita, ratio, themis. Zweiter Abschnitt: Dharma ritus, hosion. Dritter Abschnitt: Vindicta und Erinys; B. W. Leist, Alt-Arisches Jus Gentium, Jena, 1889, §. 13, §§. 26—58; E. Reviolout, Précis du droit égyptien, Paris. 1903, II. 1152: „En Egypte, le droit sortit des Temples...“ Farkas Lajos, A római jog történelme, II. kiadás, Kolozsvár 1900. 77. §: A fides fogalma etc.; „A fides istenség, numen Fidei“; Danz, der sacrale Schutz im. röm. Rechtsverkehr, 141. ff..

jesít s mivel a különböző társadalmi érdekek a büntetéseket kiszabó jogszabályokban találnak a leghatályosabb védelmet,¹ az egyes társadalmi javak értékességét, abból a rosszból kell megítélnünk, a melylyel az Állam azoknak megsértőit sújtja, vagyis a büntetés mértékéből. Ezt jelenti Ihering mondása: „Der Tarif der Strafe ist der Wertmesser der socialen Güter“.²

Ha tehát a vallás socialis értékének változásait akarjuk ismerni, vizsgáljuk a vallás büntetőjogi védelmét a különböző korszakokban.

Ujlag hangsulyozzuk, hogy a vallás socialis értékének csökkenése, melyre a jelzett módszerrel rámutatni szándékozunk, csak úgy értendő, hogy

1. a vallás részben betöltötte socialis hivatását, az emberiséget odáig nevelte, hogy a társadalmi intézmények már a vallás sphaeráján kívül is megfelelhetnek az azokat létrehozó társadalmi szükségleteknek; hogy

2. a vallás mellett más socialisáló tényezők is fejlődtek ki s így a vallás veszített — mint socialis érték — kizárólagosságból; hogy

3. a vallás az egyén benső életébe vonult vissza s e téren, mely természetének is jobban megfelel, ma sokkal nagyobb értéket képvisel, mint a társadalmi élet szabályozásában, hogy ma egyéni értéke nagyobb, mint társadalmi jelentősége; végül, hogy

4. az egyént bensőleg rendezve, annak társadalmi magatartását is irányítja úgy az interindividualis vonatkozásokban, mint az intézményekhez való viszonyában, de az intézményekből már — kevés kivétellel — hiányzik. Az állam, a törvényhozó, a végrehajtó, a birói hatalom gyakorlása, a törvények, a hatósági parancsok, az ítéletek, a jog nem állanak közvetlenül vallási alapokon, csak közvetve, a mennyiben a polgárság állami életébe vallás-inspirálta gondolatait, a vallás által táplált jóakarátát, önfeláldozását s a vallással összefüggő erkölcsi nézeteit is beleviszi s másrészt a vallás

¹ Az ős törvénykönyvekben a büntető elem túlsúlyban van, elsőbbséggel bír a polgári joggal szemben, mert a *társadalmi rend még labilis talajon* áll, a rendet csak büntetésekkel lehet fentartani. Sir Maine Sumner Henrik, A jog őskora. X. fejezet. Ha e törvénykönyvekben azt látjuk, hogy a vallás elleni cselekedet a legsúlyosabb büntetésekkel sújtatik, ez bizonyára azt jelenti, hogy a *vallásnak a társadalmi rend* fentartása szempontjából elsőrendű jelentősége van, hogy az elsőrendű socialis érték.

² R. Ihering, Der Zweck im. Recht, I. 492.

által támogatott lelkiismeretének parancsából is megteszi mindazt, mit tőle a jogrend a társadalmi élet java érdekében követel.

A vallás socialis értékének csökkenését e szerint a szükséglet-kielégítési elméletből (Gossen)¹ s másrészt ugyanazon szükséglet, hiány kiegészítésére szükséges pótlékok (javak) egysége- és többségének érték-megállapító viszonyából (hiánypótlék-pluralitási elméletünk) vezetjük le.

Az ó-kori őskulturákon fogunk mindenek előtt szempontunk megvilágítása végett átmenni, majd végig megyünk a vallás büntető-jogi védelmének görög-római, közép- és ujkori történelmén.

A sorrend, melyben ezt a keleti ó-korral tesszük, eltér a szokásostól: India, Babylonia, Egyptom és Israel büntetőjogában vizsgáljuk a vallás védelmének mikéntjét.

Ez egymásutánt indokoljuk azzal, hogy míg India és Babylonia uralkodói maguk is érzik a rettenetes isteni hatalom nagyságát, annak magukat alárendelik, attól félnek s annak akarata korlátlan hatalmukat jótékonyan korlátolja, addig Egyptom uralkodói az istenség helyébe tolják magukat, maguk fölött álló korlátokat nem ismernek, uralmuk a legkorlátlanabb. Végül Israel népe már tudomással bír a királyi hatalom borzasztóságáról, ha a király magát az istenséggel azonosítja és Sámuel, mikor tőle a többi népek példáján indulva, királyt kérnek, e szavakkal akarja népét a veszedelmes lépésről lebeszélni: „Hoc erit jus regis, qui imperaturus est vobis: filios vestros tollet, et ponet in curribus suis, facietque sibi equites, et praecursores quadrigarum suarum, et constituet sibi tribunos et centuriones et aratores agrorum suorum et messores segetum, et fabros armorum et curruum suorum. Filias quoque vestras faciet sibi unguentarias et focarias et panificas. Agros quoque vestros et vineas et oliveta optima tollet et dabit servis suis. Sed et segetes vestras et vinearum redditus addecimabit, ut det eunuchis et famulis suis. Servos etiam vestros et ancillas et juvenes optimos et asinos auferet et ponet in opere suo. Greges

¹ Wieser, Grenznutzen i. m., IV. 776—777. „Es ist nun eine Thatsache von grösster Bedeutung, dass fortgesetzte oder angehäufte Befriedigung als solche indem sie das Bedürfniss sättigt, die Bedeutung der Akte des Genusses oder des Güternutzens mindert; ein Gesetz, das zuerst von Gossen in seinem vollen Inhalt entwickelt und als entscheidende Grundlage der Werttheorie verwendet wurde und das daher mit Recht *das Gossensche Gesetz der Bedürfnissättigung* genannt werden darf“.

quoque vestros addecimabit, vosque eritis ei servi. Et clamabitis in die illa a facie regis vestri, quem elegistis vobis; et non exaudiet vos Dominus in die illa; *quia petistis vobis regem*“.¹

Az ind törvénykönyvet maga Brahma szerzi s adja unokájának Manu-nak, hogy közölje az emberekkel.²

Az istenek maguk a királyok, a kiknek akarata ellen az ember, legyen bár uralkodó, mit sem tehet. Az istenség lakozik az uralkodóban. Ezért nem szabad lekicsinyelni a királyt, ha még csecsemő is, mert „es ist eine grosse Gottheit, die in dieser menschlichen Hülle steckt“.³ De azért *kötelességeit* az isteni eredetű törvény írja elő s azoknak engedelmeskedni vallási parancs. Legfőbb kötelesség rá nézve az igazságosság, melyet a büntető hatalom útján gyakorol.⁴

Hammurabit, a babyloniai I. dynastia hatodik uralkodóját⁵ Marduk isten küldi, hogy az ország népének igazságot szolgáltatson. A hires, Hammurabi-féle törvény bevezetésében áll, hogy az istenek küldik „den hohen Fürsten, *der Gott fürchtet*, um dem Recht im Lande Geltung zu verschaffen“.⁶

Egyiptomban az uralkodó maga az istenség. Sehoh az ó-korban nem található meg az uralkodónak ezen Istennel azonosított fölfogása, csak Egyiptomban. Duncker írja:⁷ „...di Pharaonen waren ihren Unterhanen nicht nur ‚Spender des Lebens‘ wie die Götter, nicht nur Söhne der Götter, sie sind ‚die Sonne selbst, welche der Welt geschenkt ist‘; sie lassen ihr Antlitz leuchten über Ägypten und strahlen über die Lande wie Ra über die Erde strahlt; sie sind die Gottheit dieses landes selbst“.

Az emlékeken a papság is porba hull a király előtt, mig Indiában a tulajdonképeni uralkodók a brahminok.

¹ Liber I. Règ., caput VIII. 11—18. Biblia Sacra Vulgatae editionis. Val. Loch, Ratisbonae. editio V. 1888.

² E törvénykönyvet illetőleg lásd Pastoret, Histoire de la Legislation; J. J. Thonissen, Etudes sur l'histoire du droit criminel des peuples anciens (Inde brahmanique, Egypte, Judée), Bruxelles—Paris 1869.

³ Gumplowicz i. m. 16 oldalon idézi Manu törvényeiből.

⁴ Manu VII, 14, 31.

⁵ G. Kohn, Die Gesetze Hammurabis, Rektoratsrede, Zürich 1903, Seite 4.

⁶ Hugo Winkler, Die Gesetze Hammurabis, 1902. Dav. H. Müller jeles művében „Die Gesetze Hammurabis“ (Wien 1903) kizárólag csak a törvény-szöveggel foglalkozik, a prologust és epilogust mellőzi. Vorwort 8.

⁷ Geschichte des Alterthums, V. A. I. 179. f. Gumplowicznál, i. m. 9.

Twesten híres művében¹ állítja: „Der König ist nicht nur beständig der Sohn des höchsten Gottes, sondern wird stets geradezu als Gott bezeichnet“.

Az érintett belső lélektani szempöt indokolja a fönt megjelölt sorrendet, míg Indiának az időben Babel elé helyezése a babyloniai kultúra fejlettebb voltában találja magyarázatát.²

Világosan jellemzi az ó-kor keleti törvénykönyveit, hogy a jogrend alapját a vallás képezi. Az istenség alapítja a társadalmi rendet, az uralkodóban és uralkodó által ő cselekszik, a törvények az ő akaratát fejezik ki, a törvények megsértése az ő megsértése, következöleg a vallás és a vallással legszorosabb kapcsolatban levő személyek, intézmények és dolgok megsértése bűn és büntetendő cselekmény az államrend alapjai ellen, tehát a legsúlyosabb büntény s mint ilyen, a legsúlyosabb megtorlást követeli.

Manu törvényei értelmében³ a verseket (sloka) a büntetés súlyossága szerint csoportosítva:

forró olajat töltöttek annak a szudrának a szájába és füleibe s ez úton végezték ki, a ki a brahminnak kötelességei teljesítésére vonatkozó célzatos megjegyzéseket merészelt tenni (VIII., 272.);

nád- és szénatüzön égették el azt a kszatriát vagy vajsját, a ki férje által őrzött művelt brahminnővel házasságtörést követett el (VIII., 372., 377.);

¹ Die religiösen, politischen und socialen Ideen der asiatischen Kulturvölker und der Ägypter, herausgegeben von M. Lazarus, Berlin, 1872, I. 377. V. ö. Berolzheimer i. m. II. 33—42.

² A keleti kulturnépek sorrendjét illetöleg nincs megegyezés. Egyik író ezen, másik más szempontból állapítja meg az egymásutánt.

Ha a politikai történelmet vesszük alapúl, más, ha a létező s fenmaradt törvénykönyveket, megint más, ha a művelődés összértékelésére vagyunk tekintettel, újból más sorrendet kell megállapítanunk.

Mózes törvénykönyve, különösen a szövetség könyve régibb, mint a Manava-Dharma-Sastra, de az abban lefektetett gondolatok magasabb művelődési lépcsöt jelentenek; Hammurabi 1902-ben megtalált törvénykönyve a legrégibb ismert codex, de azért képtelenség minden hasonlóság dacára a mózesi törvényt abból származtatni; primitivebb társadalmi fejlettség látszik a mózesi törvényből, de magasabb világnézet (monotheismus). Az ind politikai történet csillagászati számítások szerint Kr. e. 4000 esztendőre, az egyiptomi 3000, a babyloniai körülbelül ugyanannyi évre nyúlik vissza, míg a zsidó újabb, stb.

³ Az ind művelődés és jogrend tekintetében lásd: L. Günther, Die Idee der Wiedervergeltung in der Geschichte und Philosophie des Strafrechtes. Ein Beitrag zur universal-historischen Entwicklung desselben. Abth. I., Die Kul-

az a nő, aki lelki atyját megölte, kezeinek, orrának és füleinek levágatása után bika által hasított föl (Yajnavalkya II., 279.);

pallós általi halállal bűnhődött:

az a szudra, ki brahminnőn erőszakot követett el vagy ilyen nővel bűnös viszonyt folytatott (VIII., 359., 374.);

az, a ki brahminnak halálát okozta (IX., 232.);

az, a ki rést tört valamely kápolnán (IX., 280.);

bélyeget sütöttek arra a szudrára, a ki a brahmin mellé bátorodott ülni (VIII., 281.);

ajkát vágták le a szudrának, ha leköpte a brahmint, kezeit metszették le, ha a brahmint hajánál, szakállánál stb. fogva merészelte megrángatni (VIII., 282.);

kutyalábat sütöttek annak homlokára, a ki a paptól aranyat lopott; fejetlen embert, a ki egy brahmint gondatlanságból ölt meg (IX., 42., 237.);

féllábát vágják le annak, a ki brahmintól tehenet lopott (IX., 276.);

a bíró testi büntetést szabott arra az alacsony származású emberre, a ki a brahmint meglökte (IX., 248.);

fogsággal sújtatott az a vajsza, a ki egy közönséges műveltségű, de férje által őrizett brahminnővel házasságtörést követett el (VIII., 375.);

számkivetés volt annak osztályrésze, a ki valamire eskü alatt kötelezte magát, de ezt szegénysége miatt nem teljesíthette (VIII., 219.);

vagyon-elkobzással bűnhődött, a ki paptól aranyat lopott (IX., 42., 237.);

a községből kiűzetett az, a ki a Brahma-vallástól elszakadt, vagy a szent könyveket becsmérelte (IX., 225.).

turvölker des Altertums etc. 1889, 31—42; Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, Bd. I., 234—260: J. Jolly, Über die Systematik des indischen Rechtes, továbbá: Bd. XVI. S. 108—178: Jolly, Das altindische Strafrecht und der Mitaksara; Bd. XVI, S. 178—202: Kohler, das indische Strafrecht; Leist, Graeco-ital. Rechtsgeschichte, Jena 1884; Altarisches jus gentium, Jena 1889; Berolzheimer i. m. II, 52—58; Gumplovicz i. m. 13—22; Fekete Ödön, A büntető eljárás kézikönyve, 1886, I.; Manu törvényeinek kora (jelen alakjában) nem régebbi a K. e. VI. századnál; a Rigveda öt ind himnuszok gyűjteménye a Kr. e. X—XV. század közötti időből ered. A Manava-Dharma-Sastrán kívül újabb törvény gyűjtemények is vannak. Ilyen a Yajnavalkya a Kr. u. II. századból. Lásd még Schick S. bécses művét az ind büntetőjogra vonatkozólag: A büntetőjog őskora, Bpest, 1878; P. Wilutzky, Vorgeschichte des Rechtes, III. Berlin 1903. VI. Buch; Finkey, A magyar büntetőjog tankönyve Bpest, 1902, 11. §. A büntetőjog ősi története.

E mellett a törvénykönyv a hasonló tárgyú cselekmények egész sorozatát foglalja magában s a jelzett büntetési nemekkel meg nem elégedve, a jövő életbeli büntetéseket is a hindu hívő elé állítja, hogy annál inkább visszajessze a bűntől.

Rendkívül meglepő s erre a *figyelmet fölhívni érdemes*, hogy az egész Hammurabi-féle törvényben¹ alig találunk büntetendő cselekményt a vallás ellen. Pusztán a 127. §. mondható ilyennek: „Wenn ein Mann, nachdem er mit seinem Finger auf eine Geweihte oder die Ehefrau eines anderen gedeutet (d. h. sie verdächtigt hat, den Verdacht) nicht beweist, wirft man diesen Mann vor den Richtern nieder; auch brandmarkt man seine Stirn“, a mennyiben itt e személy szentsége, mint különös minősítő tényálladáki elem szerepel, továbbá a 6. és 8. szakaszok, melyek a templomi kincs és az istenség tulajdonát képező állatok eltulajdonítóját (lopás) halálbüntetéssel sújtják. E szakaszokon kívül több egy sincs. A törvényből, bármennyire magán viseli az az ó-kori s általában a

¹ A de Morgan-féle francia expedíció találta meg és ásatta ki 1902-ben Susa város helyén. Az expedícióban részt vett dominikánus atya V. Scheil az École pratique des Hautes Études tanára fordította le és közölte legkorábban még ugyanazon évben „Code de Lois (Droit privé) de Hammourabi, roi de Babylone, vers l'an 2000 avant Jésus Christ“ c. alatt. Jelentősége rendkívüli: „Depuis qu'est ouverte l'ère de fouilles, il n'a pas été mis au jour ni en Egypte, ni en Assyrie, ni en Babylonie, pour ne nommer que les plus importants champs d'investigation, de document plus considerable par sa haute portée morale et son ample teneur, que le code de Lois de Hammourabi“ (Scheil szavai idézve Müllernél, i. m., Vorwort I.). Hammurabi Kr. e. a XXIII. században élt, a törvény e szerint a világ legrégebb ismert írott törvénye (Gumpłowicz i. m. 7—8). Rövid idő alatt gazdag irodalom támadt ez érdekes kincs körül. Lásd: Winkler és Müller i. művén kívül: Karl Stoss, Das babyl. Strafrecht Hammurabis, in der sweizerischen Zschrift für Strafrecht, Bern, 1903, 1—30; Fr. Delitzsch, Babel und Bibel, Ein Vortrag, Leipzig, 1902; 2. Vortrag über B. u. B., Stuttgart 1903; Babel und Bibel. Ein Rückblick und Ausblick, Stuttgart 1904; Jeremias, Mosas und Hammurabi, Leipzig 1903; S. Oettli, Das Gesetz Hammurabis und die Thora Israels, Leipzig 1903; C. H. W. Johns, The oldest Code of Laws of the World; Kohler und Peiser, Hammurabis Gesetz, Leipzig 1904; R. Dareste, Le Code Babylonien d'Hammourabi, Nouvelle Revue historique de droit français et étranger, XXVII. p. 5. suiv.; a Savigny Stiftung által kiadott Zschrift für Rechtsgeschichte XXV. kötetében L. Mitteis, das syrisch-römische Rechtsbuch und Hammurabi, 284 s. köv.; Lásd még: Cohn i. m.; Gumpłowicz i. m., i. h.; Berolzheimer i. m. II 42—52; a babyloni művelődésről: Hommel, Geschichte Babyloniens und Assyriens, Berlin, 1885; Kohler und Peiser, Aus dem babyl. Rechtsleben, Heft I—IV, Leipzig 1890—98.

kezdetleges törvénykönyvek jellegét, magas művelődésre lehet következtetni.¹ E körülményből s a fönt említett tényből, hogy hiányzanak a vallás elleni büntetendő cselekmények, megállapíthatjuk, hogy a sacraljog már elvált a világi jogtól s hogy a vallás intézményei, tanai, személyei elleni büntetendő cselekmények e sacraljogban foglaltak. Tekintettel a kultúra előhaladottságára, jogosultabb e föltevés, mint az, hogy talán létezett előttünk még ismeretlen más világi törvénykönyv s a vallás abban talált védelmet.²

Maga a tény, hogy a vallási elemnek a codex szövegében oly kevés közvetlen szerepe van,³ a legnagyobb bizonyítéka az ó-babyloni művelődés előhaladottságának úgy, hogy valóban, eltekintve a kultúra alapeszméinek óriási különbségétől, igazat adhatunk Delitzschnek, ki e művelődést keresztény középkorunk második felének művelődésével hasonlítja össze.⁴ A társadalmi structura, a politikai szervezet szövevényessége, termelés, ipar, forgalom, kereskedés, a foglalkozások elkülönülése, a technika, a jog, stb. valóban magas szintákra mutatnak.

Hanem azért a társadalmi rend közvetlenül vallási alapokon

¹ Ebből következteti Cohn (i. m. 10), hogy e törvénykönyv Babelnek nem legrégebbi törvénykönyve: „Das aber dürfen wir bestimmt annehmen, dass dieses älteste Gesetzbuch nicht zugleich auch das älteste Recht Babylons gewesen; denn, wie das Kulturbild, das die Inschrift Hammurabis uns entrollt, ein in Handel und Handwerk, in Landwirthschaft, Deich-, Kanal- und Schiffsbau weit vorgerücktes Volk aufweist, ein Volk mit Kaufleuten, Ärzten, Thierärzten und Architekten, Kommissionären und Lagerhaltern, so zeigt uns auch das Recht, das dieser Kodex uns aufzeichnet trotz aller seiner blutigen Härten doch eine Stufe der Entwicklung, die andere Völker erst nach langem historisch nachweisbarem Ringen erreicht haben, eine Stufe, hinter der zahllose Naturvölker der Erde noch heute weit, weit zurückstehen“.

² Berolzheimer (i. m., i. h.) valószínűnek tartja, hogy e törvény csak egy még ismeretlen nagyszabású codificationnak „Ausführungsgesetz“-e.

Azt is föl lehetne tenni, hogy a diorit kötömbön hiányzó feliratrész tartalmazta volna a vallás elleni b. cselekményeket, de tekintve, hogy a b. jogi szabályok a 6—25. és 194—233. szakaszokban csoportosan foglaltatnak s a felirat hiányzó része a 65. és 100. szakaszok közé esik, ez alig valószínű.

³ Isten neve a törvénytövegekben mindössze 10-szer fordul elő s a fenti 3 szabálytól eltekintve, melyekben a vallás büntető jogi védelmét pillantottuk meg, csak oly értelemben szerepel, mint a kire hivatkozva, az ember szavának hihetősége emelkedik, tetteinek komolysága kétségtelenné válik. Lásd a törvény 9., 20., 107., 126., 249., 266., 281. szakaszait Müller fordításában.

⁴ Babylonia és Biblia, Delitzsch Frigyes előadása, magyar fordítás. Bpest, 1903. 24. s. köv. old.

nyugszik s bizonyos, hogy, ha a vallás minden felett való tekintélye annak nyilvános megsértését lélektanilag ki nem zárta, — a mi alig hihető —, akkor a vallás különös jogi védelmét a sacral-jogban találta meg.

A talált felirat elején gyönyörű relief tárja elénk a társadalmi rend és a vallás összefüggésének ó-kori gondolatát. Hammurabi, az igazságosság királya, Babylonia napja, a mint magát nevezi, áll a napisten előtt, áhitattal figyelve annak szavaira, jogi oktatásaira. A prologusban hivatkozik isteni küldetésére „dem Lande Rechtsschutz zu teil werden zu lassen“, „den Schlechten und Bösen zu vernichten, damit der Starke dem Schwachen nicht schade.“¹ Miután Marduk isten őt e nagy küldetéssel megbízta, ő tényleg „hat Recht und Gerechtigkeit gemacht und das Wohlbefinden der Untertanen geschaffen.“² Az epilógusban magasztalja magát a király, hogy isteni küldetését fényesen megoldotta: „Den Menschen, die Bel mir geschenkt, deren Regierung Marduk mir gegeben hat, entzog ich mich nicht, war nicht säumig, eine Wohnstätte des Friedens verschaffte ich ihnen“.

Miként Hammurabi a felsőbb hatalomtól, úgy veszi Egyptom³ első királya Hermes-Trismegistosnak kezéből a tiz törvénykönyvet, a melyek az azokat féltékenyen s titokban őrző főpapok állítása szerint az ember összes életviszonyait sacralis erővel s egyszersmind a külső hatalom erejével szabályozták.

E törvényeket közvetlen forrásból az emberiség ma még nem ismeri s talán soha sem fogja ismerni. Itt-ott hol egyes feliratok, hol a görög történetírók adnak azokról közvetve felvilágosítást.

Legsúlyosabb bűntény az istenség megsértése volt. Ezt sértette meg nemcsak az, a ki valamely istennek szentelt állatot szándékosan, macskát, ibist s más nagyobb vallásos tisztelettel körülvelt állatot gondatlanságból megölt, nemcsak az, a ki Serapist

¹ G. Coh, i. m. 6.

² A prologusból. Gumplowicz, i. m. 8.

³ Lásd az egyiptomi jogról Thonissen és Pastoret i. műveit, továbbá L. Günther, Twesten ugyancsak idézett műveit; Leiszt, Graeco-ital. Rg., 176. f., 573., 739., 742—751., 758—760; kulturájáról: Wilkinson, The manners and customs of the ancient Egyptians, London 1878; Eduard Mayer, Geschichte des alten Ägyptens, Berlin 1887; F. W. Bissing, Geschichte Ägyptens im Umriss, von den ältesten Zeiten bis auf die Eroberung durch die Araber, Berlin 1904; Berolzheimer i. m. II., 33—42; Gumplowicz i. m. 8—9; Fekete i. m. I. 17—34.

emberhez merete hasonlítani, a ki Apis temetkezési helyét felfedezte, a ki a pap által szabályszerűen meg nem jegyzett állatot áldozott föl, nemcsak a pap, ki eltiltott táplálékkal élt, hanem az is, a ki hamisan esküdött, a ki varázslással jogosítás nélkül foglalkozott, az orvos, a ki az Izisnek tulajdonított gyógyítási törvényeken magát túltette, a ki a *királyt* megsértette, parancsait megszegte (ezek isteni parancsok), a ki a király elleni merényletet fel nem fedezte, az is, a ki hamis vádat emelt, a ki életét meg nem engedett eszközökkel tartotta fenn, a ki ölt, a ki nőt rabolt, a ki évenként életmódjáról a szokásos vallomást elmulasztotta.

E cselekmények mind az istenség megsértései, mindegyikre halál volt szabva, a kínzások különféle nemeivel, vagy azok nélkül, az eset súlyosságához képest.¹

Israel² népének társadalmi életrendje a Jehová-val kötött szövetség volt: „Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti de domo servitutis. Non habebis (parancsoló!) Deos alienos coram me. Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem, quae est in coelo desuper et quae in terra deorsum, nec eorum que sunt in aquis sub terra. Non adorabis ea, neque coles. Etc.“³

A törvény szigorúan védi ezt a szövetséget. A ki idegen isteneket imád, azoknak áldozik, a ki különösen Molochnak áldozik, a ki a körülakó pogány népek bálványimádására vetemedik, azt megkövezik: „Si tibi voluit persuadere frater tuus, filius matris tuae, aut filius tuus vel filia, sive uxor, quae est in sinu tuo, aut amicus, quem diligis ut animam tuam, *clam* dicens: *Eamus et serviamus diis alienis*, quos ignoras tu et patres tui, cunctarum in circuitu gentium, quae juxta vel procul sunt, ab initio usque ad

¹ Fekete i. m., i. h.

² A mózesi jogról: Michaelis: Mosaisches Recht, Biehl 1777; M. Duschak, Das Mosaisch-talmudische Strafrecht, Wien 1869. Lásd továbbá Thonissen, Pastoret, Leist, Twisten i. műveit; Wallon i. művét I., 1—54; Günther i. művét; a kulturáról: Renan, Geschichte, des Volkes Israel, Berlin 1894; Bocholl, Die Philosophie der Geschichte, II. B., Göttingen 1893. S. 233—241; Chamberlain, Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts I. Theil; Berolzheimer i. m. II. 58—65; Gumpłowicz, i. m. 9—10; Fekete i. m. I., 64—93; J. Loiseleur, Les crimes et les peines dans l'antiquité et dans les temps modernes, Paris 1863., chap. I., Les Hébreux. Le supplice de la croix, p. 7—23.

³ Exodus XX., 2—5.

*finem terrae, ne acquiescas ei, nec audias, neque parcat ei oculus tuus, ut miserearis et occultes eam, sed statim interficies: sit primum manus tua super eum et postea omnis populus mittat manum. Lapidibus obrutus necabitur etc.*¹

Igy büntette a törvény a bálványimádás minden nemét, a természet, állat, csillag, ember imádást.²

„Da Gott — irja Duschak — in der Theokratie das Oberhaupt des Staates war, so wurde die Abgötterei als Hochverrath betrachtet“ (22.)

Ha egy egész község követte el e büntetendő cselekményt, az felségsértés- és lázadásnak minősítettett, a lakosság leöletett, az állatok elpusztítottak, a várost felégették s tilos volt többé felépíteni.³

A bálványimádásra csábítás, még ha nem is volt eredménye, megkövezéssel sújtatott.

Hasonlóan megköveztetett az, aki embert áldozott, aki gyermekét Molochnak adta, lett legyen bár az idegen nemzetbeli, ha csak Israel földjén követte el e cselekményt (forum delicti commissi).⁴

Megfojtással büntette a törvény a hamis prófétát, aki egy idegen istenség nevében jövendölt, aki Jehova nevében tette ezt, de jóslata nem következett be, vagy ha olyasmit jövendölt, ami nem neki jelentetett ki.⁵

Megkövezés érte azt, aki a jövőt nem a próféták útján akarta megtudni, ha Jehovat nem az Urim és Tumim által kérdezte meg (baal of wejidom).⁶

A varázslás is súlyos bűncselekmény, büntetése halál, megkövezés vagy kard általi halál.⁷

Vallás elleni büntény a káromlás, ez is felségsértés, mert az uralkodó Jehova megsértése. Büntetése halál, megkövezés.⁸

¹ Deuteronomium XIII., 6—10. (Mózes V. könyve.)

² Duschak, i. m. 21—23. Abgötterei.

³ Deuter. XIII., 13—19.

⁴ Duschak, i. m. 23—24.

⁵ Deuter. XI., 1—6; XVIII., 21—22.

⁶ Duschak, i. m. 25. Wahrsager. Csak a fent említett esetre volt ily súlyos büntetés megállapítva.

⁷ Maleficos non patieris vivere. Exodus XXII., 18.

⁸ Mendelssohn, Jerusalem, 116. Jeder Frevel wider das Ansehen Gottes als des Gesetzgebers der Nation, war ein Verbrechen wider die Majestät also ein Staatsverbrechen. Duschak, i. m. 84., Note 9.

Aki a szombatot megszenteltelenítette, azt meg kellett ölni:¹ „Sex diebus facietis opus: septimus dies erit vobis sanctus, sabbatum, et requies Domini: qui fecerit opus in eo occidetur.”²

A pap leányának paráznasága az atyát fertőzteti meg, ki Istennek van szentelve, a törvény megégetését parancsolja:³ „Sacerdotis filia si deprehensa fuerit in stupro, et violaverit nomen patris sui, flammis exuretur“.

Volt ezeken a vallás elleni bűncselekményeken kívül azután egy egész sorozata a cselekményeknek, melyek majd ezen, majd azon kategória alosztályait képezték s e mellett sok más bűn, szabálysértés, melynek büntetése Istenre bízott s melyekért vallási cselekményekkel kellett eleget tenni.

De a többi, világi tárgyú büntetendő cselekmények büntetendőségének alapját is Jehova akaratának megsértése képezte, ez volt a criminalitas alap-kriteriuma.⁴ A jog rendező ereje a valláson nyugszik. A vallás a fő társadalmi érték, melyen a többi társadalmi tényező socializáló képessége, socialis értékessége alapul.

Áttérünk az európai művelődésre.

A hellén művelődés⁵ eszmekörében az ember az önállósulás útjára lép, felragyog az emberi autonomia. (A „hellén“ szó „fénylő“-t jelent.)

¹ Exodus XXI., 14—16; XXXV., 2.

² Ha a törvény csak megölést említ, az alatt a megfojtás értendő. Duschak, i. m. 27.

³ Leviticus, XXI., 9. (Mózes III. könyve.)

⁴ Duschak szerint: Delikt ist ein von einem Menschen begangener Fehltritt, insofern es unter den Gesichtspunkt der strafenden Gerechtigkeit fällt. Es fällt aber unter diesen jede Handlung, durch welche ihr Urheber sich entweder mit den Grundlagen der Gesellschaft, oder auf eine für das gesellschaftliche Leben störende Weise, mithin *mit der von dem himmlischen Gesetzgeber bestehenden Lebensordnung in Widerspruch setzt; denn die Gesellschaft und die von Gott gegründete Ordnung in ihr ist ein Gut, jede Störung derselben aber ein Uebel und die Gesellschaft kann nicht bestehen, ausser insofern der in ihr herrschende Wille dieses Uebel bewältigt und auf seinen Urheber zurückwälzt*“, i. m. Einleitung.

⁵ Lásd: Schoemann, *Antiquitates iuris publici Graecorum*, Gryphiswaldiae, 1838; Wallon, *Leist*, Günther i. műveit; Julius Lippert, *Allgemeine Geschichte des Priestertums*, Berlin 1884; Thonissen, *Le droit pénal de la République Athenienne* 1875; Fekete, i. m. I., 133. s. köv.; Berolzheimer, i. m. II. *Der antike Bürgerstaat (die griechische Kultur)*, Kap. II.; Gumpowicz i. m. 23—74; Loiseleur, i. m. chap. II., §§. 1—3; Chamberlain, i. m. I. Theil, Abschnitt 1., Kap. 1'

„Vom hellenischen Boden ist uns jeder Zoll heilig, und mit Recht. *Drüben, im asiatischen Osten, hatten und haben nicht einmal die Menschen Persönlichkeit, hier in Hellas ist jeder Fluss, jeder Stein belebt, individualisirt, die stumme Natur erwacht zum Bewusstsein ihrer selbst.* Und die Männer, durch welche dieses Wunder geschah, stehen vor uns, von den halb fabelhaften Zeiten des trojanischen Krieges an bis zu der Herrschaft Roms, ein Jeder mit seiner eigenen, unvergleichlichen Physiognomie: Helden, Herrscher, Krieger, Denker, Dichter, Bildner. *Hier wurde der Mensch geboren: jener Mensch, fähig ein Christ zu werden*“, írja találóan Chamberlain.¹

Hasonlóan Egyptomhoz, Hellas törvénykönyvei sem maradtak fenn. Csak kis részüket s azt is közvetett forrásokból ismerjük.

A büntetendőség alapja itt már nem a vallás parancsainak megsértése, nem döntő az isteni rend szempontja, hanem a polgárok által alkotott „köz“. Az büntetendő cselekmény, ami a „köz“-t támadja meg, legyen ez akár a legfőbb ethikai eszmény, az állam, melyben a görög ember etikája felolvadt, akár ennek ügyei, érdekei. Legsúlyosabb büntetendő cselekmény a *προδοσία*, a hazaárulás. Athénben polgári kötelesség volt megőlni azt, aki a demokratia megdöntésére vállalkozott s e gyilkosság halhatatlanságot szerzett a polgárnak.

A vallás socialis értéke már nem oly magas, mint Keleten.

De súlyosság tekintetében nyomban követi a valláselleni büncselekmény az *ἀσεβεία* a hazaárulást, mert az egyes törzsek közötti egységnek alapja a közös istenség volt.² Tehát a lélektani ok itt is a vallásnak az államhoz való viszonya, a vallás megsértését criminalitássá az állami szempont teszi. Az állami szempont, a köz érdeke teszi indokolttá, hogy az *ἀσεβεία* neve alá foglált legsúlyosabb cselekmények hasonlóan a hazaáruláshoz halállal, a kevésbé súlyosak örökös száműzetéssel s vagyonkobzással toroltattak meg.³

Rómában a büntetőjog tekintetében ugyanazon jelenséggel találkozunk, amely a római ősköztudományban is kidomborodik, hogy

¹ I. m. I. 45.

² Fustel de Coulanges, i. m.; Leist, Graeco-ital. Rg., I. Buch III. Abschnitt.

³ Az *ἀσεβεία*-ról lásd: W. Wachsmuth, Hellenische Alterthumskunde aus dem Gesichtspunkte des Staates, Halle 1846, II., 135., 211—212., hol az egyes tényálladékok és büntetések fel vannak sorolva. Ilyen *ἀσεβεία*-nak minősített büncselekmény az öngyilkosság is. Az öngyilkos magában egy polgártól akarta megfosztani az *államot*.

V. ö. Loiseleur, i. m. 32., Fekete, i. m. 141., 142.

t. i. Róma nem egy ab ovo fejlődés, hanem egy hosszas előző életfolyamatnak természetes folytatása.¹

Az ős büntető jogot annyira jellemző vallási elem itt már a történelmi kor kezdetén is kevésbé található meg, mint akár Görögországban, akár később a germán népeknél. „Überall — írja Ihering — wo das Recht in der Geschichte zuerst auftritt, erscheint es in Verbindung mit einer anderen Macht, die... es dem Wechsel der Interessen und Zwecke, der Kritik des Verstandes und dem Belieben der nackten Gewalt entzieht, es in eine gewisse ehrfurchtsvolle unnahbare Ferne rückt — der Religion“.² És mit találunk Rómában? *A fas és jus elkülönítve jelennek meg*: „... ad religionem fas, jura pertinent ad homines“,³ a *fas* egy darab kelet, a *jus* a fejlődő nyugat.⁴

Amint az ősalkotmány, úgy a büntetőjog is fejlődött jogi gondolkodásra vallanak, a XII t. törvényben az *állami érdek* döntő a jogsértő cselekmények megállapításában és üldözésében.

Rómában az a „soziale Reaktion gegen antisoziale Handlungen“, melyet Liszt Ferenc⁵ positivitásra valló kézzelfoghatósággal magyaráz bele a fejletlen, csaknem vadember büntető tevékenységébe, boszújába, itt valóban nem szorul mesterkélt értelmezésre, itt az állam reagál a jogrend érdekében.

A magánbosszú és vérbosszú nyers gondolatát a vallás győzte le, de e győzelem már a történelmi kor beköszöntése előtt végbe ment. A vallás a királyság korában nem hatalmasabb, mint az állami lét továbbfejlődésének korában, nem a vallás uralkodik az állam felett, hanem fordítva, a vallás az állam szolgálatában áll.⁶

Mivel a jog (*ius*) a *fas* körétől elkülönítetett, a vallást sértő bűntények (*scelus* szemben az *in-iuria*val) sem voltak szoros értelemben vett büntetendő cselekmények, hacsak az incestus virginis Vestalis-t ilyenek nem vesszük azért, mert a *ius* tilalmazta.

¹ Farkas Lajos, A római jog történelme, II. kiadás, Kolozsvár 1900., I. kötet, Bevezetés. V. ö. Schwegler. Röm Geschichte I., 69 s. köv. oldalait.

² Ihering, Geist des röm. Rechtes, I., 265.

³ Serv. ad Virg. Georg. I., 269. Iheringnél.

⁴ „Mit dem Fas blickt das römische Recht nach Orient, mit dem Jus nach Occident“. Ihering, i. m. I., 267.

⁵ I. m. 4.

⁶ Zumpt, Das Criminalrecht der röm. Republik, Berlin 1865—69. I., 101 s. köv. oldalakon fejti ki a vallásnak a társadalmi rend szempontjából az állammal szemben subsidiarius jelentőségét.

Az isteni törvény (*fas*) megsértése¹ az istenség haragját hívta ki és a bűnöst erkölcsileg bemocskolta (*impurus*). Ha tettét dolose követte el, *impiussá* (istentelen) is lett, minek következtében az istentiszteletből s más *cultus*-cselekményekből kizárattott s ezenkívül bizonyos esetekben kiengesztelését is lehetetlenné tette.

A bűnös a megsértett istenség hatalmába esik, kinek sujtó keze utoléri őt ez életben s a túlvilágon egyaránt. De azután a *pontifex maximus*, mint az *imperium* megszemélyesítőjének, a királynak megbizottja és segédje² is köteles ezen istentelenségek üldözésére,³ mert ő a *fas* állami organuma. Némely esetekben a bűnös kiengesztelheti a megsértett Istent. Ha ezt elhanyagolja, annak haragját vonja nemcsak magára, hanem az államra is. Ezért az államra nem közömbös, hogy a bűnös kiengeszteli-e az Istent vagy sem. E felfogás hozza magával a *pontifex maximus* kötelességét az *expiatio* nyilvántartására. A kiengesztelés az ő felügyelete alatt történik.⁴

A szoros értelemben vett büntetendő cselekmények között valás elleniekkel nem találkozunk. Itt-ott fenmaradt részint a cselekményben magában, részint a büntetésben a vallás egykori uralmá-

¹ M. Voigt, Die XII Tafeln, Leipzig, 1883., I., 446. u. ff.

² Zumpt, i. m. I., 101 s. köv.; Farkas L., i. m. I., 42 s. köv. old..

³ Tullus Hostilius törvénye szerint az *incestus virginis Vestalis* élve eltemetéssel sujtatott. Ez ítéletet a *pontifex* volt hivatva meghozni a Kr. e. II. századig. Zumpt i. m., i. h.; Voigt, i. m., i. h..

⁴ Voigt, i. m. i. helyen egyenként sorolja fel a kiengesztelhető és kiengesztelhetetlen *scelus*-okat. *Inexpiabilia scelera*: az *auspicia* és *sacra* elmulasztása, a *feria*-k megsértése tiltott munka által, *legis actio* a hatóság előtt *dies nefastus*-on, *periurium* és az *incestus virginis Vestalis*, valamint a gyilkosnak a bírák által szándékosan igazságtalanul felmentése.

Expiabilia: a *locus sacer*, a *locus religiosus* megsértése, az eltemetett ember holttestének a napra kitétele, az özvegy nő idő előtti férjhezmenetele, a *Lex Romuli* szerint az elválás, a *Lex Numae* szerint a *filius-familias* eladása, később Cäsar születésnapjának elhanyagolása; ugyanilyen a *polgártárs culposus* megölése, vagy a jogos okból elkövetett emberölés, a gyilkosnak gondatlanságból igazságtalan felmentése, valamint az *auspicia* és *sacra* gondatlan elmulasztása, a *feriae* és a *dies nefasti* gondatlanságból elkövetett megszegése.

Ezzel szemben valódi büntetendő jogsértések (*delicta*): a *perduellio*, *coetuum nocturnorum agitatio*, a *parricidium*, *malí carminis incantatio*, *ussio aedium acervive frumenti*, *termini motio*, *falsi testimonii dictio*, *proditio patroni* stb., i. m. II., 782. s. köv. old. (Das Criminalrecht).

Mivel a *scelera* nem szoros értelemben vett büntetendő cselekmények, ha azok egyike-másika büntetéssel sújtatik is, e büntetés nagysága már nem lehet a vallás *socialis* jelentőségének értékmérője.

nak (társadalmi rend alapító és fentartó) jele, pl. a *termini motio*, *mali carminis incantatio* tényálladékában, a büntetések között a *deo suspendi*, *exsecratio capitis*, *consecratio bonorum* büntetési nemekben, de a vallásnak mint ilyennek megsértése csak akkor *delictum*, ha az az államot támadja meg. Keleten az állami intézmények megtámadása is azért toroltatott meg, mert a vallást sértette, itt a vallás elleni cselekmény csak akkor büntetendő cselekmény, ha az államot ingatja meg.

Mommsen római büntetőjogában az állam elleni büntetendő cselekmény, a *perduellio*, a *crimen maiestatis imminutae* fogalma alá vonja mindazon valláselleni cselekményeket, melyekkel az ember polgári vallási kötelességeit sérti meg.¹ A lényeges tehát az *állampolgári kötelesség megsértése*, ez teszi a valláselleni magatartást *dilectummá*.

Ilyen *dilectumok*: a Sybilla könyvekből jogosulatlan kiközlés, büntetése főbenjáró büntetés;²

a nyilvános szentélyekről gondoskodni a hatóság feladata volt, ha e gondoskodás magánemberre bízott s ez azt elmulasztotta, Cató szerint halállal büntették;

a Tertullian által „*crimen laesae Romanae religionis*-nek nevezett bűntény, ilyen volt a zsidó vallásra térés bizonyos körülmények között, mert Jehova az egyedüli igaz Isten, nem tűri maga mellett az állami isteneket; még inkább s egész Constantinusig a keresztény vallás követése, majd³ a manichaeismus az állami vallással szemben benne rejlő apostasia miatt.

Más vallások követése nem hágtá át a római türelmesség határait, a birodalom vallása tág tért engedett a különböző nemzeti cultusoknak. Itt-ott az állam ném a büntetőjog alapján, hanem tisztán rendőri szempontból egyik-másik vallás gyakorlásába beleavatkozott, azt rosszalta, tiltotta, pl. az Isis cultust a köztársaság utolsó idejében s a principatus kezdetén, de az állam ezen közbelépése tisztán a hatóságot megillető *coercitio* rendészeti beavatkozása volt s bűnvádi eljárásról nincsenek forrásadataink.

Nem ismerte a pogány római büntetőjog a káromlást, nem alkalmazta az *iniuria* fogalmát az istenekre.

¹ Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899., 567—580: *Verletzung der religiösen Bürgerpflicht*.

² Val-Max. 1, 1, 13.

³ A Kr. u. III. század közepe óta.

A templomok megszentésgtelenítését, az isteni tisztelet megzavarását a jog az államrend megsértésének tekintette s mint ilyen s nem mint vallás elleni cselekményt sújtotta.¹

Aki az isteneket szóval vagy tettel bántotta, azoknak büntetése az istenekre maradt.²

A kereszténység elismerésével, mely előbb (313) a nemzeti vallás megszüntetésének s a vallásszabadság kimondásának alakjában, később (379) a keresztény vallásnak államvallása nyilvánításában jelentkezett, a büntető jog és vallás viszonya lényeges átalakuláson megy keresztül, a vallás elleni cselekmények a legsúlyosabb büntetendő jogsértések körébe emeltetnek;³ megmagyarázza ezt a vallásnak az államrend, a jogképesség alapjává tétele egyfelől, másrészt az az óriás szellemerkölcsi fölény, mely a római civilisatio erkölcsi tartalmával szemben a kereszténységben foglaltatott. Ha az emberi művelődés kezdő szakáiban a vallás socialis értékét a vallás társadalmi rendalapító és -fentartó ereje tette olyan magassá, úgy most egy új művelődés elvei szerint alapítandó társadalmi rend érdeke követelte meg a vallás hatályosabb büntető jogi védelmét. Amott általában a művelődés hiánya, itt egy fényes, de erkölcsileg alacsony niveaun álló civilisationak egy ragyogó valláserkölcsei eszmekörrel találkozása s ez utóbbinak magaslatára emelése szól a vallás elleni cselekmények súlyos büntetéséből.

A szent helyekről lopás, a templom meggyalázása büntetendő cselekmények, az utóbbi büntetése⁴ főbenjáró; új büntetendő cselekmény az istenkáromlás, Justinian a lehető legsúlyosabb büntetéssel sújtja;⁵ a nem keresztény polgár jogképessége nem teljes, de a kereszténységhez nem tartozás nem főbenjáró büntény, sem az attól elszakadás. Az eretnekségre s pogány vallásra csábítók halállal bűnhődtek, itt-ott a tömegekből is néhányat példaadás kedvéért kivégeztek, de általában a keresztény római császárság egész néposztályok és tömegek kivégzésétől tartózkodott; az eret-

¹ Mommsen i. m. 579.

² Cicero: „pietatem adhibento... qui secus faxit, deus ipse vindex erit“ (De legibus 2, 8, 19); „periurii poena divina exitium, humana dedecus“ (u. o. 2, 9, 22); „deorum iniuriae diis curae“ (Tacitus. Annales I. 73).

³ Mommsen i. m. 595—611.

⁴ C. Th. XVI., 2., 31, = C. Just. I, 3, 10; Novella 123., c. 31.

⁵ Novella 77.

nekség, a pogány vallás követése, vagy az áttérés ezekre delictum-szerű magatartás ugyan, de nem főbenjáró büntetendő cselekmény.

A míg a kereszténység csak első a szabaddá lett és elismert vallások között, a heterodoxia csak a keresztényeknek biztosított privilegiumok elvesztését, vagy nélkülözését vonja maga után. De miután államvallásá lesz s a polgárok kötelességévé tétetik kereszténynyé lenni, az ahhoz nem tartozás vagy attól elszakadás már delictum s pedig — mint Mommsen állítja — vallás elleni bűncselekmény par excellence.¹

Ezt már büntetés sújtja: infamia, a végrendelkezésre való képesség elvesztése, az örökösödési jog korlátozása, a vagyoni jogi képességnek megszorítása, áttérés esetén a vagyon elkobzása; a szabad költözködési s lakási jog megszorítása, a nagyobb városokból kitiltás, végül: a heterodox keresztények nyilvános hivatalokat sem viselhetnek.

Egyes eretnek felekezetektől eltekintve, a melyekhez csatlakozás súlyosabban, sőt halállal² is büntetett, a heterodoxia büntetésében általában nem ment tovább a keresztény császárság.

A paganismust 379-ig szabad vallásgyakorlat illeti meg, de már Constantinus fiai halállal büntetik a véres áldozatokat s a bálványimádást³ és a templomokat bezáratják, mind a mellett, hogy elvileg szabad a pogány vallásokat is követni. Mihelyt azonban a ker. vallás államvallássá lesz, a pogány vallásgyakorlat, a gyülekezés e célból eltiltatik s a ki e tilalmakat megsérti, súlyosan bűnhődik⁴ (halállal is)⁵.

A pogány templomok vagyonát bevonja az állam, ha valaki a maga birtokán pogány vallásgyakorlatot folytat, vagy enged másoknak (nyilvános), birtokát elveszíti; a pogány papságtól megvonja a törvény az állami elismerést; infamia és intestabilitas sújtja a keresztényt, ki a pogány vallásra áttér; a pogányokat e büntetés csak Justinianus alatt éri; az áttérő keresztény nem lehet közhivatalnok; a született pogányokat e büntetés csak 408 óta sújtja.⁶

Tovább a pogányokkal szemben sem ment az állam.

¹ I. m. 603: s. köv. old..

² Cod. Theod., XVI, 5, 7; 1.

³ Cod. Theod., XVI, 10, 2; 4.

⁴ Cod. Theod., XVI, 10, 19, 3; XVI, 10, 12.

⁵ Codex, I, 11, 7.

⁶ Mommsen, i. m. 608—609.

A zsidó vallás követése s a kereszténynek arra való áttérése is a jogképesség csökkenésével, illetve büntetéssel jár.

II. Constantius súlyos büntetést szab a keresztényre, ki zsidóvá lesz;¹ I. Theodosius a keresztények és zsidók közötti házasságot tiltja;² tilos új zsinagógát építeni;³ zsidók nyilvános hivatalokat nem viselhetnek.⁴

A Codex Theodosianus és Justinianus hatályos büntetőjogi védelemben részesítik a keresztény vallást, az Egyházat s mindazt, a mi e vallással kapcsolatban volt.

A középkor elején uralkodó „System der persönlichen Rechte“ útát nyit a római jognak⁵ az európai barbár népek kezdetleges jogéletébe, a rómaiak s az Egyház római joggal élnek (Ecclesia vivit lege Romana). A „Leges Romanae“-n kívül, a melyek tulajdonképen a nyugatrómai birodalom bukását megelőző római jogból készített írásbeli feljegyzések gyűjteményei, a germán népjogokon is meglátszik a római jog hatása. A nyugati góthok joga a Lex Wisigothorum, melynek feljegyzései már az V. században kezdődnek, érzi a római jog befolyását a legnagyobb mértékben. A Codex Theodosianus utáizata. Mind e római⁶ törvénygyűjtemények, mind a népjogok gondoskodnak a vallás, a ker. vallás s intézményeinek védelméről. A Lex Wisigothorum (Fuero juzgo) XII. könyve szigorú intézkedéseket foglal magában az eretnekek ellen s Loiseleur szerint:⁷ „Les persécutions religieuses, qui firent couler

¹ Cod. Th., XVI., 8., 1., 6., 7; Cod. Just., 1., 7., 1.

² Cod. Th., III., 7., 2.,

³ Cod. Th., XVI., 8., 23. 27.

⁴ Cod. Just., I. 5, 12; Nov. Theod. II, 3, c. 3.; Mommsen, i. m. 610—611.

A római büntetőjogra vonatkozólag Mommsen hatalmas művén kívül lásd még: W. Rein, Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinianus, Leipzig, 1844; Zumpt, Voigt, Loiseleur, Liszt i. műveit; Mayer, Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer, Leipzig 1862—66.

⁵ Hajnik, Egyetemes európai jogtörténet, Bpest, 1896. (IV. kiadás), 62—64.

⁶ A nyugati góthoknál a Breviarium Alaricianum seu Lex Romana Wisigothorum (506), a burgundoknál a Lex Rom. Burgundionum, (508), a rhaetorománoknál a Lex Romana Curiensis (IX. század); az Edictum Theodorici (511—515). A római jogot azonban kiszorítják a területi népjogok, a melyek a római elemekkel vegyülve egy új, az életnek megfelelőbb szokásjoggá olvadnak egybe.

⁷ I. m. chapitre VI. Les Barbares, p. 115.

tant de sang dans ce pays, puisèrent dans ce vieil arsenal les armes dont elles frappèrent les hérétiques“.¹

A sali frankok népjoga a Lex Salica, a legrégebb frank jog, mely még az V. században készült, keresztény alakjában (Lex Salica emendata) rendelkezéseket tartalmaz: de exspoliata ecclesia, de basilica incendata, de presbyteribus et diaconibus interfectis, de maleficiis stb. s a hozzá csatolt Decretum Childeberti regis Francorum a vasárnap megszegését is bünteti.² Az utóbbit kivéve, e cselekményekben a vallási vonatkozás csak minősítő körülmény.

A barbár népek nevelője az Egyház, a kereszténység. A kezdetleges civilisatio s a mi ezzel összefügg, az Egyháznak mint az Államtól különálló, de azzal szövetkezett hatalomnak, mint uralkodó Egyháznak történelmi helyzete hozza magával, hogy a vallás hova-tovább általában mindenütt mint legfőbb társadalmi érték elsősorban képezi a jogrend védelmének tárgyát, hogy az az ellen vétők, mint felségsértők, főbenjáró büntetéssel sújtatnak. E korban nagy s ismét csaknem kizárólagos a vallás socialisáló ereje s így értéke is.

A mint a római jog, úgy az Egyház jogának befolyása is meglátszik kisebb-nagyobb mértékben e kor törvénykönyvein.³

A bűncselekmények, melyeket az Egyház egyháziaknál és világiaknál egyaránt pro foro externo büntetendőeknek tart, lassanként a középkor büntetőtörvényeibe is átvétetnek, ha nem is egyszerre s ha nem is egyformán.

Csak azon vallás elleni cselekmények üldöztethetnek a világi jog által, a melyek adott viszonyok között a társadalmi rendre relevansak, az ú. n. delicta mixti fori. E cselekmények az egy-

¹ A nyugati góthoknál a frank meroving uralkodók korában már súlyos büntetendő cselekmény az eretnokség és pogányság, a frankoknál még e korban nem. Hinschius, System des katholischen Kirchenrechtes, Berlin, IV. Band, 1888., 843—849. A nyugati góth népjogról Loiseleurhöz hasonlóan nyilatkozik Montesquieu: „Nous devons au code des Wisigoths toutes les maximes, tous les principes et toutes les vues de l'inquisition d'aujourd'hui“ (Esprit des lois. I., XXVIII., chap. 1). Lásd a nyugati góthok törvényeit a Fontes iuris Germanici antiqui c. gyűjteményben, I. Leges Visigothorum antiquiores. Ed. K. Zeumer. Hannoveri et Lipsiae, 1894.

² Lex Salica emendata, Alfréd Holder, -Leipzig 1880. A sali frankok joga hat elsősorban a német törzsek jog életére is. Egészen a IX. századig e néptől kapják a törvényeket. Fr. Brockhaus, Der Einfluss fremder Rechte auf die Entwicklung des deutschen Rechtes, Kiel, 1883., S. 4.

³ Lásd Liszt, i. m. 13.

házjogban már a népjogok írásba foglalása idején¹ a haeresis, apostasia, infidelitas, schisma, blasphemia, sacrilegium, periurium, magia, simonia. Nagyon csalódnánk azonban, ha azt hinnők, hogy e cselekmények a Leges Barbarorum mindegyikében mint közbüntények az üldözés tárgyai voltak!

A Lex Wisigothorum XII. könyve több intézkedést tartalmaz az eretnekség főbenjáró bűne ellen, a Lex Salicában e bűncselekményt hiába keressük.

A Lex Baiuvariorum (VIII. század)² a vasárnap megszenteltség-telenítésével foglalkozik tüzetesen. A megszenteltség-telenítőt Istentől való félelmében bünteti. Érdekes a vonatkozó fejezet: „Si quis die dominico operam servilem fecerit liber homo si bovem iunxerit et cum carro ambulaverit *dextro bove perdat*. Si autem secaverit fenum aut collegerit aut messem secaverit aut collegerit vel aliquod opus servile fecerit die dominico *corripitur semel vel bis et si non emendaverit rumpatur dorso eius L percussiones et si iterum presumpsit operare die dominico auferatur de rebus eius tertiam partem et si ne cessaverit tunc perdat libertatem suam et sit servus qui noluit in die sancto esse liber: Si servus autem pro tale crimine vapulatur et si non emendaverit manum dextram perdat. Quia talis causa utenda est que deum ad iracundiam provocant et exinde flagellamur in frugibus et penuria patimur et hoc vetandum est in die dominico et si quis in itinere positus cum carro vel cum nave pausset die dominico usque in II. feria et si noluerit custodire preceptum domini quia dominus dixit: nullum opus servile faciat in die sancto neque tu neque servus tuus neque ancilla tua neque bos tuus neque asinus tuus neque ulla subiectorum tuorum et qui hoc in *itinere vel ubicumque observare neglexerit cum XII. solidis condemnetur et si frequens hoc fecerit superiore sententia subiacet*“ (cap. XIII).*

¹ K. Fr. Eichorn, Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte 1843/4. Göttingen, V. Auflage, Bd. I. 456. Az egyházjog által megállapított büntetendő cselekményeket behatóan s korszakok szerint tárgyalja Hinschius, i. m. IV., 743—757., 830—837., V., 157—270., 679—893.

² Joh. Nepom. Mederer, Leges Baiuvariorum, Ingolstadt, 1793. Tit. I. Von den Gesetzen, welche die Geistlichkeit und die Kirchenrechte betreffen. S. 35—72. Vallás elleni közbüntetendő cselekményeket alig tartalmaz. Alkalmazza a compositiót. A Tit. XIX. bünteti a meghalt ember kiásását, az azon elkövetett lopást, bünteti a meghalt ember tetemének a *temetés elől elvonását*, elrejtését, a holt tetem megcsonkítását. De mindez vallás elleni bűncselekménynek csak sensu in proprio mondható.

A „Leges Longobardorum“ c. gyűjtemény,¹ melynek feljegyzései a VII. században kezdődnek Rotharis király edictumával, mely a római s különösen az egyházjog befolyását nagyon magán viseli s mely e kor jogforrásai között első helyen áll, az Egyházat igen sok kiváltságban részesíti, igen sok egyházi törvényt világi büntető sanctioval lát el, bünteti (compositio rendszer): a templomokban elkövetett botrányt (folio X.), a holtak kirablását (f. XXI.), a jóslást, a képzelt istenek imádását, a sacrilegiumot, a varázslást, bünteti az előljárókat, kik ez utóbbi bűntényeket tudva nem sújtják, bünteti az alattvalókat, ha ilyesmiről tudomást szerezve, a feljelentést elmulasztják (f. LXXIII.); bünteti a tüzetesen szabályozott egyházi menedékjog (asylum) különböző megsértéseit (f. LXXIV.), a hamis esküvést (fol. XC.), az eretnekeket (fol. CXXI.), kizárja őket a hivatal viseléséből, a perjogban helyzetüket kedvezőtlenebbé teszi, mint aminőt a keresztény katolikusoknak biztosít stb.²

A Karolingok Capitularei³ a törzsi szokásjogok helyébe iparkodnak általános szabályokat léptetni s a keresztény kath. egyház felfogásának a germán jogéletben nagyobb érvényt szerezni.⁴ Nagy Károly a keresztény hit megsértését halállal bünteti.⁵

A frank birodalom felbomlásával, az idegen nyelven írott népjogok s az országos törvény jellegével bíró Capitularék feledésbe mennek. Ezeknek a köztudatba átment szabályaiból, a nép jogi szokásaiból, az uralkodó Egyház jogából alakúlnak ki a szokásjogok tartományok, sőt községek szerint.⁶ Ám a kereszténység ezzel nem szűnik meg a leghatalmasabb civilisatorius tényező lenni, egész természetes, hogy annak megtámadása a szokásjogokban is üldözés tárgya, sőt tekintve az Egyház universalis jellegű törvényhozását, a népies szokásjogok e tekintetben particularismusuk daczára,

¹ Leges Longobardorum seu capitulare divi Sacratissimi Caroli magni imperatoris. 1512.

² A négy könyvből álló gyűjteményhez járúlnak a Collationes, Novellae constitutiones divi Justiniani. E collatiokban találunk a fent idézett helyen intézkedéseket de hereticis De a „comburantur“-t hiába keressük.

³ Kiadva F. Walter: Corpus iuris germanici antiqui II. és III. köteteiben.

⁴ A Capitularekat ill. lásd: Sohm R., Fränkisches und Römisches Recht. Weimar 1880; Seeliger, Die Capitularien der Karolinger 1893; Beseler, über die Gesetzeskraft der Capitularien, Berlin 1871.

⁵ V. ö. Günther már idézett művét: Did Idee der Wiedervergeltung in der: Geschichte und Philosophie des Strafrechtes, I. 182.

⁶ Liszt, i. m., 13—14.

nagy egyöntetőséget tüntetnek fel. Minél kevesebb ereje van az országos jognak, annál nagyobb az Egyház jogának hatása s így a priori biztos, hogy — amibe tüzetesen itt be nem bocsátkozhatunk, — az Egyház felfogása szerinti vallás elleni cselekmények közül mindazok, melyek ama korban a társadalmi renddel összefüggésben állottak, ama szokásjogokban is keményen toroltattak meg.

Ez a korszak (IX—XIII. század) különben az európai jogéletben csak a Német birodalom területén jelenti a büntetőjog szakadozotttságát; ott, hol a hűbérúri hatalom a leghamarább s legrendszeresebben fejlődött ki, Franciaországban már útát tört magának az országos királyi jogszolgáltatás s ezzel a jog egysége is, sőt ép az igazságszolgáltatás az út, melyen a központi hatalom hódítani kezd.¹

A német b. jogban a XIII. századdal változás áll be s az egységesítő irány ott is érvényesül, főleg a városi jogokban s a híres jogkönyvekben. A Sachsenspiegel² (1230), melyben az Egyház és Állam viszonyát mindjárt az első könyv első cikke³ jelzi, máglyával bünteti az eretnekséget (ha valaki eretnekké lesz), a varázslást: „Swilch cristen man *ungeloubic* ist oder mit *scoubere* ummeget oder mit *vergittnisse*, unde das verwunden wirt, *den sal man uf der hurt burnen*“.⁴ kerékbetöréssel sújtja a templomrablókat, az uralkodó (Keiser) főbűnének tartja a keresztény hitben való kételkedést, az Isten házának elpusztítását.⁵

¹ Hajnik, i. m. 118: Suger, II. Fülöp Ágost, IX. (Szent) Lajos úttörői az országos hatalomnak s ezzel az országos jognak és békének.

² A Homeyer féle 1835—1844. évi berlini kiadásra (2. kötetben) és a J. Weiske-féle 1870. évi lipcei kiadásra (IV. kiadás I kötet) voltam tekintettel. Az idézetek az utóbbiból vannak véve.

³ „Zwei swert liz got in ertriche zu beschirmene die cristenheit. Deme bábste ist gesaczt dez geistliche deme keisere daz wertliche. Deme bábste ist ouch gesaczt zu ritene zu bescheidener zeit uf eine blanken pferde, und der keiser sal im den stegereif halden, durch daz der satel nicht enwinde: daz ist die bezcechenunge: swaz deme bábste widerste, des her nicht mit geistlichem gerichte getwingen mag, daz *er der Keiser mit wertlichem gerichte twinge, deme bábste gehorsam zu wezene*: so sal ouch sin geistliche gewalt helfen deme wertlichen gerichte, ab er sin bedarf. (3. old.). J. Weiske a leipzig-i kézirat alapján adja a szöveget.

⁴ II. Buch, Art. 13., § 7.

⁵ III. Buch, Art. 57., §. 1, §. 2; Art. 54., §. 2; a templomrablókról: VI. Buch, Art. 13., §. 4. A Szász Tükör egész Északnémetországban használatban volt, sőt gyakorlati alkalmazást talált Hollandiában, Lengyelországban s a Keleti tenger mellékén.

A Sachsenspiegel nyomán néhány évvel később szerkesztett s Délnémetországban használt Schwabenspiegel,¹ mely egy általános németországi jogot akart nyújtani, a honnan elnevezése is „Keisers Landrecht“ s valóban egész Délnémetországban, sőt Burgundban és Olaszország egyes részeiben is gyakorlati alkalmazást talált, hasonló szigorral sújtja a vallás elleni cselekményeket. Az Egyház és Állam közti viszonyt a Sachsenspiegelhez hasonlóan fogja föl,² sőt a két hatalom kapcsolatában tovább megy s hasonlóan a lelki hatalom árubabocsátásához a király-választás alkalmával elkövetett vesztegetést is simonia-nak minősíti (130 §. b.).

A ki hitét elhagyja, az halállal (tűz) bünhődik, ugyanez a büntetés éri a varázslót: „Swel cristen mensche ungeloubic ist oder mit zouber umbe gat, oder mit vergift wen sol in *uf einer hurde brennen*“.³

A ki Istent megtagadja, azt meg kell ölni (201 §. h.).

A ki templomban vagy templomudvarban lop, ha a lopott tárgy értéke 30 pfenninget megér, keréketöréssel bünhődik: Swer in kilchen oder in kilch hoven int stilt daz drizeg phenninge wirt ist den sol man radebrechen.“⁴

A hamis esküvődet bünteti a 99, 171, 367-ik, a vásár- és ünnepnap megszenteltségtelenítésére pénzbüntetést állapít meg a 363-ik szakasz.

A capitulárek korát követő francia jogra világot vet az Észak-franciaországban általánosan használatba vett, bár eredetileg kisebb körre szánt szokásjoggyűjtemény, a Philippe de Beaumanoir által nagy jogászai tudással szerkesztett s 1283-ban kibocsátott „Les coutumes du Beauvoisis.“⁵

¹ F. L. A. Freiherr von Lassberg, Der Schwabenspiegel, Tübingen 1840. (Schwäbisches Land- und Lehenrecht). Egy 1287. évi kézirat szövege szerint adatott ki.

² Lásd: Vorwort, továbbá a 118., 122., 128. §-okat.

³ 174. §. b) pontja, 368 §. I.

⁴ 174. §. a) pontja. A templomban elkövetett lopásról lásd még: 202, 249, 331. §-okat. A templomban elkövetett emberölést sújtja a 330. §. E cselekmények felelnek meg az egyházi jogi sacrilegiumnak. A 255. §. védelmezi a papságot és a zsidókat a bántalmazásoktól.

⁵ A Beugnot gróf által Párisban 1842-ben 2 kötetben kiadott művet használtam: Les coutumes du Beauvoisis par Philippe de Beaumanoir jurisconsulte français du XIII. siècle. A híres bailli-nak (bíró) vallásos meggyőződését megvilágítják az I. fejezet 3. pontjában foglaltak:

„Le seconde vertus que li baillis doit avoir, si est que il doit très

A hit elleni bűncselekményt a sodomiával egybe foglalja s mindkettőt tűzhalállal s vagyonkobzással bünteti: „Qui erre contre le foi comme en *mescreance*, de le quele il ne veut venir à voie de verité, ou qui fet sodomiterie, il *doit estre ars* et forfet tout le sien...“¹

A bűncselekmény fennforgásának megállapítása az Egyház dolga, az ítéletet a világi hatóság mondja ki s a kivégzést az hajtja végre „porce que le justice espirituel ne doit nului metre à mort.“²

Mint a hit ellen vétőket bünteti a varázslókat; főbenjáró büntetés mindazonáltal ezeket csak akkor éri, ha a hit elleni vétésük más bűncselekménnyel van kapcsolatban. Az egyházi *jurisdictio* körébe tartozik e bűncselekmény konstatálása is. Csak ha morális eszközeivel nem javíthat, akkor teszi át a világi hatósághoz: „Et adont. à le supplication de sainte Eglise. le justice laie doit penre tex maieres de gens. *Et tele pot estre l'erreure, que cil qui est pris a mort deservie, si que on voit apartement que le sorcerie de quoi il uzoient, pot metre kome à mort ou feme*“.³

A sacrilegiumban a vallás csak mint minősítő körülmény szerepel s e név alatt közönséges büntetendő cselekményeket (lopás, erőszak, emberölés) ért. E gonosztevőknek a szenthely nem nyújt menedéket.⁴ Elismeri az *excommunicat*ot s a kiközösítetteket megfosztja világi hivatalaiktól is. Képteleneknek ítéli ilyen állások (bírói, ügyvéd) elfoglalására, megfosztja őket a tanuzási képességtől.⁵

Angliában a norman hódítás előtt a papság igen nagy hatalomnak örvendett, a polgári és egyházi törvényhozás összefolyt.

durment de tout son cuer, amer Diu nostre pere et nostre souveur, et por l' amor de Diu sainte Eglise; et non pas de l' amour que li aucuns des sers ont à lor seigneurs, qu'il ne les aiment fors porce qu'il les crient et dontent, mais d' amor entiere, si come li fix doit amer le pere; car de li amer et servir vienent tuit li bien; ne cil n'a pas sapience en soi qui par dessor totes cozes n'otrie son cuer. à l'amour de Diu ect...“

¹ Capitres XXX: Des meffés. 11. pont.

Az angol-norman egykori jogászok is egybe foglalják a haeresist és a sodomiát. Lásd *The myrror of Justice*, c. I., sect. IV.

² Capitres XI: Des cas, quiex le connoissanche appartient à sainte Eglise et des quiex à le cour laie. Második pont.

³ Capitres XI.. 25. A 26. pont határozza meg a *sorcerie* fogalmát. Az ördöggel való szövetkezés még hiányzik a tényálladékból.

⁴ I. kötet 164., 165. oldal.

⁵ I. kötet, 96, II. kötet, 118. old..

„Nearly every set of secular laws enacted by any of the early English kings was coupled with an ecclesiastical code, or contained ecclesiastical provisions: the bishop and the earl sat side by side in every country court.“¹ Amint az a Thorpe-féle régi törvények gyűjteményéből (Ancient laws) látható, a Hódító Vilmost megelőző királyok törvényei át meg át vannak szöve vallásos elemekkel.

A közélet annyira át volt hatva vallásos meggyőződéssel, hogy eretnekségről, szakadásról szó sem lehetett. Ez ős törvényekben ide vonatkozó rendelkezéseket nem találunk, csupán a pogányság képezi üldözés tárgyát Edward, Guthrum, Ethelred és Cnut törvényeiben (világi).

Hódító Vilmos elválasztja az egyházi és világi jogszolgáltatást, törvényeinek erejét a saját uralkodói hatalmára alapítja.²

Ez időtől az egyházi ítélőszékek az egyházi büntető jogban foglalt összes bűncselekményekben eljárhattak s el is jártak, de iurisdictionjuk tisztán javítást célzó morális eljárásnak mondható. E közben messzemenő befolyást gyakoroltak a közerkölcsiségre, mélyen belenyúltak az egyén életébe, de hogy a világi hatóság az ő ítéleteik alapján súlyos büntetéseket lett volna köteles kiszabni, mint ezt a continentalis egykori codexekben láttuk, arról szó sincs.

Igy a heresy, blasphemy, neglect of church services and ecclesiastical ceremonies, contempt of the clergy stb. tisztán az Egyház szellemi-morális természetének megfelelő egyházi büntetésekkel sújtattak, de a világi hatalom nem torolta meg azokat.³ Olyan bűncselekményekben is eljár az egyházi ítélőszék, a melyek legalább részben a közönséges világi jog körébe tartoztak, de a melyek a vallással összefüggésben lévén, mint bűnök az egyházi jogszolgáltatás beavatkozását is kihívták, így a perjury-, witchcraft-, breach of faith- s a nemi bűncselekményekben.

Legsúlyosabb büntetés az excommunicatio volt, amely büntetés világi polgárjogi következményekkel is járt, mert a kiközösített személy „could not sue, nor give evidence, nor receive a legacy“.⁴ S ha a kiszabott egyházi büntetésnek, amely mint elégtétel kapcsol-

¹ J. F. Stephen. A history of the criminal law of England. London 1883., vol. II., chapter XXV: offences against religion, 396—497.

² Lásd a híres „Carta Willelmi“ bevezető sorait.

³ A XIV. század végéig egyetlen esetet tud Stephen, midőn egy pap apostasia miatt megégettetett. (I, 440).

⁴ Stephen, i. m. I., 412.

tatott össze az excommunicatióval, nem akart eleget tenni, a világi hatóság az egyházi ítélőszék megkeresésére „writ de excommunicato capiendo“-t bocsátott ki s ennek alapján a bűnös a világi hatalom által elzárattott s fogva tartatott mindaddig, míg az egyházi ítéletnek magát önszántából alávetette.¹

A vallás elleni bűncselekmények, amennyiben más bűntényvel egybe nem kapcsolattak, általában csak így töröltettek meg egész a XIV. század végéig.

Országos törvény egész a XIV. század legvégéig nem volt az eretnekek főbenjáró büntetéséről, „writ de haeretico comburendo“ III. Edward és II. Richard alatt még nem bocsátott ki.

Ennek dacára a forrásokból megállapítható, hogy egy Sawtre² nevű eretnek 1400-ban kivégeztetett. Ilyesmit a német jogtörténelemben is találunk. Eichhorn³ említi, hogy a XIII. századot megelőzőleg őt is, hol törvény nem rendelte, fordultak elő eretnek-kivégzések.

IV. Henrik 1400 és V. Henrik 1414 évi statutuma (2. Hen. 4, c. 15. és 2. Hen. 5, c. 7.) az eretnekséget közbüntetendő cselekménnyé (felony) teszik, melyet az egyházi hatóság megállapítása után s annak felhívására a világi hatóság tűzhalállal torol meg.

E rendszer uralkodik VIII. Henrik reformatiójáig. Az ő 1533 és 1539. évi statutumai után csak nehezebb az eretnekség megállapítása, de büntetése ekkor is a máglya s tényleg uralkodása alatt számos halálos ítélet hajtatott végre e bűntény miatt, sőt az 1542. és 1543. évi statutumok e büntetendő cselekményt saecularisalva eretnekségnek minősítik azt is, ha valaki a király instructioi ellen beszél, tanít, agitál.⁴

Hazai büntetőjogunk a XVI. századot megelőző időben a nyugateurópai keretek, helyesebben az egyházjog kereteiben mozog, az eretnekséget illetőleg az angoljog fejlődéséhez hasonló alakulást

¹ A kánonjogászok s az egyházi ítélőszékek néha tovább mentek, a bűnöst bebörtönözték, vagyonát elkobozták, de, hogy ez világi törvények alapján történt volna, az kétes (II. 441).

² Stephen, i. m. II., 445 and foll.. Az esetre később mint praecedensre támaszkodott az angol büntetőjog (459).

³ Eichhorn, i. m. II., 502.

⁴ „... J may observe, that by 34 and 35 Hen. 8, c. 1 (1542/3), it was made heresy, punishable upon a third offense with burning, for any spiritual person to preach, teach, or maintain anything contrary to the king's instructions or determinations.“ (II., 458).

mutat. A vallás itt is az államrend alapjaihoz tartozik, a kath. vallás itt is államvallás, az Egyház uralkodó Egyház s az Állam szövetségese.¹

A XVI. század az európai büntetőjog történetében nagy jelentőségű. E század elején (1507) készül el a híres Bamberger Halsgerichtsordnung s 1532-ben lesz törvénytényé a Peinliche Gerichtsordnung Karls V., (CCC) az országos német büntető codex, mely három századon át szolgált a német büntetőjog alapjául.²

A Bambergensis és Brandenburgensis, a mely utóbbi az előbbinek csak módosított alakja³ ismerik és büntetik az Istenkáromlást (Gotschwerer oder Gotslesterer), az eretnekséget, a varázslást, a vallással vonatkozásban álló dolgok ellopását, mint a lopás minősített esetét.

Az istenkáromlók „söllen durch unser amtlewt oder richter von ampts wegen angenommen, eingelegt und darumb am leyb, oder glidern nach gelegenheyt und gestalt der person und der lesterung gestrafft werden“.⁴ A büntetés közelebbi megállapítása végett a bírót a közönséges császári jog forrásaihoz utasítja.

Az eretnekség büntetése a máglya, a varázslásé (zauberey), ha azzal a tettes valakinek ártott, ugyancsak a tűzhalál, enyhébb esetekben a bíró, a közönséges jogforrásokra van utalva,⁵ azokból kell a büntetést megállapítania.

¹ A magyar büntetőjog fejlődéséről e tekintetben lásd Bodó, *Iurisprudentia criminalis secundum praxim et constit. Hung.*, Pozsony 1751; Stephanus Huszty, *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in ius Hungaricum*, Editio tertia, Agrariae 1794; Pauler Tivadar, *Büntetőjogtan*, Pest 1864, II. 74—80; Dósa Elek, *Erdélyhoni jogtudomány*, II. köt., Kolozsvár 1861; Kolosváry és Óvári, *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye cz. művének egyes helyeit*.

² Liszt, i. m. 16—19.

³ A Bambergensis 1516-ban kevés változással behozatott a brandenburgi fejedelemségekbe, Ansbach- és Bayreuth-ba, innen a Brandenburgensis elnevezés. A Bambergensis mater, emezt soror Carolinae-nak is nevezik.

⁴ Bamberg. u. Brandenburg. Halsgerichtsordnung, CXXVII. szakasz.

A H. Zoepfl-féle synoptikus kiadást használtam: *Die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. nebst der Bamberger und der Brandenburger Halsgerichtsordnung sämmtlich nach den ältesten Drucken mit den Projecten der peinlichen Gerichtsordnung Kaiser Karl's V. von den Jahren 1521 und 1529 beide zum erstenmale vollständig nach Handschriften herausgegeben*. Leipzig und Heidelberg (II. Ausg.) 1876.

⁵ A CXXV. szakasz ad utasítást, hogy a büntetés megállapításánál miféle forrásokat kell a bírónak figyelembe vennie s ezt kiegészíti a CXXVI. fejezet „Von unbenanten peynlichen fellen und straffen“.

A szent és szentelt dolgok, a szent és szentelt helyekről való lopás fajait a CXCVII. állapítja meg. A következő szakaszok a büntetéseket írják elő. Súlyosabb esetekben megégetni rendelik a tettest.¹

A Carolina (*Constitutio Criminalis Carolina*) rendelkezései a két előbbivel csaknem szó szerint, a lényegben pedig teljesen megegyeznek. Az eretnokséget azonban a Carolina nem bünteti. Felesleges is volt, mert a német császári constitutiók amúgy is üldözik e középkori bűncselekményt, s a szokásjog is az egyházjog s azon idők szellemének megfelelően alakult ki, e szerint pedig a javíthatatlanoknak pusztulniuk kellett.

Stephen, Halle illetőleg a híres angol kanonista Lindwood alapján idézi Barbarossa Frigyes (1154—1177.) törvényét, mely szerint: „*indistincte illi qui per iudicem ecclesiasticum sunt damnati de haeresi, quales sunt pertinaces et relapsi, qui non petunt misericordiam ante sententiam, sunt damnandi ad mortem per saeculares potestates, et per eos debent comburi et in igne cremari*“.²

A kánonisták tanítása volt az, hogy az egyházi ítélő székek (*inquisitio*) joga megállapítani a haeresis s a többi oda utalt vegyes természetű bűncselekmények fenforgását, a világi hatalom pedig köteles a világi törvény által megszabott halálbüntetést kimondani és végrehajtani.³

A bűnök, illetve büntetendő cselekmények, melyekre az *inquisitio* hatásköre kiterjedt, s melyeknek büntetését az egyházjog a világi hatalomtól megkivánta — s ez óhaja be is teljesedett — voltak: a haeresis, a varázslás, boszorkányság, mágia, jóslás,

¹ Így a CXCVIII. és következő szakasz. A CC. és CCI. szakaszok az enyhébb esetekkel foglalkoznak, többek között azzal az esettel, ha fiatalok egyének követik el a lopást.

² Stephen, i. m. II., 441.

³ Lásd Hinschius, i. m., i. h., Loiseleur, i. m. chap. IX. *L'inquisition*. V. ö. Eichhorn, i. m. II., 500. s köv., 713 s köv. old..

Az egyházi *inquisitio* történelmi fejlődését lásd Hinschius, i. m. V., 425—481. Hatáskörét a 471—473. oldalon tárgyalja.

Lásd továbbá: N. München. *Das Kanon. Gerichtsverfahren und Strafrecht*, II. Ausgabe, 1879; E. Löning, *Geschichte des deutschen Kirchenrechts* 1878; R. Schmidt, *Die Herkunft d. Inquisitionsproz.* 1902; H. Mariotte, *Le principe inquisitoire. Ses origines, sa nature, son évolution dans le droit français*, 1902. Stephen, i. m. I. kötet.

káromlás s magának az inquisitionnak, az egyházi ítélőszékek megtámadása, eljárásának megzavarása, megakadályozása.

A világi hatalom által kirótt büntetések súlyosságát magyarázzák: a vallás és az államrend szoros összefüggése, a vallásnak még akkor nagy társadalmi rendező ereje, úgy, hogy az egész társadalmi rend azon épült föl, végül a XII., XIII. században Nyugat-Európában föllépő eretnesség társadalom-felforgató törekvései (Albigensek).¹

Fennebb a francia jog ismertetésében a XIII. századbeli coutume-ökig jutottunk. Ott — a mint megjegyeztük — az országos jogalkotás korábban tör magának útát, mint Németországban. Az Egyház befolyása is jobban gyökerezett a nép lelki világában, mint a németeknél, a coutume-ök a vallás védelmében követik a kánonjogot.

Franciaországban már a XIII. század második felében talá-lunk egy országos jellegű büntető-jogi codificatiót. Ez a IX. (Szent) Lajos által 1270-ben szentesített „Établissements“.²

Bár humanitása kiemelkedik a középkor törvénykönyvei közül, a vallás társadalmi jelentőségének bizonyosságául e codex is a legkeményebben sújtja azokat a közbüntetendő jogsértéseket, melyeknek fenforgását megállapítani az egyházi ítélőszékek feladata,

¹ Döllinger, Kirche und Kirchen etc. cz., Münchenben 1861-ben kiadott művében a középkori büntetőjog szigorát az eretnességgel szemben a következőleg indokolja meg: „A középkorban a nép és a fejedelem a kath. egyháznak voltak tagjai, melyen kívül más nem volt. Mindnyájan megegyeztek abban, hogy az államnak az egyházzal való szoros viszonyánál fogva éppen nem szabad eltérni, hogy az egyháztól valaki elpártoljon, vagy hogy valaki új vallást terjesszen, továbbá, hogy minden ilyfajta kísérlet *merénylet a fennálló társadalmi rend ellen*. Minden eretnek tan, mely a középkorban támadt, vagy nyíltan kimondva, vagy szükségképi következményeiben *forradalmi* jelleggel bírt, azaz abban a mértékben, melyben uralomra jutott, a fönnálló állami rend felbomlását, vagyis politikai és társadalmi forradalmat kellett eredményeznie.

Azok a gnosticus felekezetek, a katharok és albiak, melyek a középkornak az eretnesség ellen való szigorú és kérlelhetetlen törvényhozását tulajdonképen létrehozták (?) és véres hadakozásokban voltak leküzdendők, valának ama kornak socialistái és communistái. A házasságot, a családöt és a vagyont támadták meg. (Különös fogalmi lehetnek Döllingernek a socialis-musról!) Ha győznek, általános felfordulás, barbárságba és pogány féktelenségbe való visszahanyatlás lett volna az eredmény“ (50. és köv. old.).

² E codificatio jellegéről Montesquieu, i. m. XXVIII., 36 et 38; Loiseau, i. m. 135. és köv..

nevezetesen tűz (máglya) általi halállal. Ilyen cselekmény a *bougrerie*, a középkori gondolkodásnak egy sajátos alkotása. Összetétele ez az eretnokségnek és egy nemi bűnnek. Bougrerie alatt értette a törvény egy keresztény férfiúnak egy zsidó, pogány, török nővel való nemi egyesülését. A vallásbeli különbség alapján e nemi bűntényben *természet elleni* fajtalanságot láttak, a mint az aranyos „siècle de Louis XIV“ egyik főembere, Bouvet tábornok¹ magát kifejezte: „ces femmes étant réputées, comme bêtes, pour être hors de la voie du salut“.

Ilyen súlyos bűntény felségsértés (*attentat à la majesté divine*): a haeresis, a mágia és a boszorkányság.

Az istenkáromlást enyhébben bünteti s nem is utalja megállapítását az egyházi bíróságok elébe.

A XV. században² ugyanott vallás elleni főbenjáró büntetendő cselekmények a sacrilège és a hérésie. Sajátságos s a vallásnak a társadalmi renddel szoros összefüggésére jellemző, hogy sacrilège alatt értettek „toute attaque contre la foi et toute atteinte portée à l'établissement de son roi ou de son prince“, tehát az uralkodó intézményeinek a megsértése is Isten megbántása, bűn a vallás ellen s a hit megsértése bűn az államrend ellen. A hérésie meg „le crime de faire croire et arguer de toutes choses qui sont où seraient contre la sainte foi de Notre Seigneur, de l'Église et les commandements d'icelle et des saints canons et des canons et de tout ce soutenir“. Ide sorozza Du Boys Bouteiller nyomán a „commerce avec les infidèles“-t (juifs ou sarracins), a varázslást, az ördög segítségének igénybevételét (enchanteurs et invoqueurs de diable), sőt a felségsértés összes nemeit is úgy, hogy Bouteiller-t, ezt a különben tudós jogászt követve, a vallás elleni cselekmények ezen legsúlyosabb eseteit egész bátran foglalhatjuk össze a sacrilège gyűjtő nevével.³

A következő századok (XVI—XVII.) vallás elleni bűntényei Franciaországban: a sacrilegium, haeresis, schisma, blasphemia, mely utóbbi jelentette az ú. n. morális káromlást is; az atheismust,

¹ Les manières admirables pour découvrir toutes sortes de crimes e sortilèges, Paris 1672, Loiseleurnél, i. m. 140.

² Du Boys, Histoire de droit criminel de la France, Paris 1874, I. vol..

³ V. ö. Warnkoenig und Stein, Französische Staats und Rechtsgeschichte, Basel, 1846—1848, III. kötetében (Stein, Geschichte des französischen Strafrechtes und des Prozesses) 170—181, 503—507.

indifferentismust, tolerantismust; a magiát, sortilegiumot, boszorkányságot (sorcellerie).¹ Az enyhébb esetektől eltekintve (Istén szidalmazása), mind e cselekmények büntetése a máglya.

Az angol büntető jogban a vallás elleni cselekmények tekintetében a törvényes állapot változáson megy keresztül a XVI. század közepén VI. Edward trónralépésével. Az ő 1547. évi statútuma (1. Edward 6, c. 12.) hatályon kívül helyezett „all acts of parliament and statutes touching, mentioning, or in anywise concerning religion and opinions“.² Ezzel a common law állítatott vissza, a mely, mint láttuk, a XVI. század végét megelőzőleg a heresy-t nem büntette. S ha mindennek dacára emlékeink eretnek kivégzésekről tanuskodnak, úgy azok Stephen szerint csak a gyakorlatra, praecedensekre voltak visszavezethetők, de írott törvénnyel nem fedezhetők (Praecedens volt a fentebb említett Sawtre eset).

VI. Edward törvényhozása újabb vallás elleni bűntényeket emelt a közbűntények sorába. Ezek voltak a „depraving, despising, or contemning the sacrament“, Büntetésük birság (fine) és szabadságvesztés (imprisonment).³

Ugyancsak VI. Edward törvényhozása rendeli el az isteni tisztelet egyöntetű teljesítését s a papot, ki ezen törvény (2 és 3. Edw. 6, c. 1.) ellen vét, súlyosan bünteti „imprisonment for life upon a third conviction“. Ugyanilyen szigorúan, sőt még súlyosabban bünteti azt, a ki „speaks in the derogation, or despising of the Book of Common Prayer“ s azt, a ki az isteni tiszteletet megzavarja: „upon a third conviction with forfeiture of all his goods and chattels, and, imprisonment for life“.⁴

Stuart Mária visszaállította hatályába II. Richárd, IV. és V. Henrik statútumait az eretnekek (Lollardok) ellen s alatta e törvények alapján tényleg heves üldözéseket szenvedtek. Innen az ő egykorú elnevezése „Bloody Mary“.

Erzsébet az említett uralkodók idézett törvényeit ismét eltörülte (1. Elizabeth, c. 1.).⁵ E statute nem határozza meg a heresy fogalmát, hanem rendeli, hogy a vallás elleni cselekményekben

¹ Du Boys, i. m. II. 63. et suiv.: Des crimes contre la religion.

² Stephen, i. m. II., 459.

³ A vonatkozó törvény papiroson még ma is hatályban van. Stephen, i. m. II., 459.

⁴ Stephen, i. m. II., 460. E törvények sincsenek hatályon kívül helyezve.

⁵ A törvény 1558-ban hozott.

eljárásra utasított Court of High Commission tagjai „shall not in anywise have authority or power to order, determine, or adjudge any matter or cause to be heresy; but only such as heretofore have been determined, ordered, or adjudged to be heresy by the authority of the canonical scriptures, or by the first four general councils, or any of them, or by any other general council wherein the same was declared heresy by the express and plain words of the said canonical scriptures, or such as hereafter shall be ordered, judged, or determined to be heresy by parliament, with the assent of the clergy in their convocation“.¹

A High Commission arbitriuma ezzel a heresy meghatározása körül igen megszorítottatott.

A statute nem tesz említést a heresy büntetéséről. Hallgatagon felvették azonban, hogy a „writ de haeretico comburendo“ egy „common law writ“ s hogy azt ki lehet adni az ellen, a kire a heresy-t a High Commission kimondotta. S valóban heresy alapján ezután is történt még néhány kivégzés. A XVIII. század első felében lobogott fel Angliában az utolsó mágiya a haeresis elleni állami küzdelemben, azóta nincs Angolországot illetőleg pozitív adatunk.

A theologiai, *vallási* alapon álló üldözése a heresynek nem sokkal élte tehát túl VIII. Henrik uralmát. Követte s illetőleg föl-váltotta azonban ezt a disszidentek és római katolikusok *egyházi* és *politikai* szempontok által indokolt üldözése.² Itt már nem a vallás socialisáló energiája, hanem az anglikán vallás-szervezetnek az állammal mesterséges összekapcsolása volt a büntetőjog irányítója, rendelkezéseinek motivuma.

A heresy tisztán vallási jelentősége a káromlás (szóval és írásban = blasphemous words and libels) büntetendő cselekményében maradt fenn. A Court of King's Bench azt mint közbűntényt (temporel offences at common law) torolta meg. A blasphemous words and libels ma is tényálladéka az angol büntető jognak.

A vallás elleni büntetendő cselekmények történetében a XV—XVIII. századok folyamán a boszorkányság, az ördög segítségével véghezvitt varázslás, az ördöggel való szerződés emelkedik ki úgy érdekessége-, mint az előforduló s ítélet tárgyává tett esetek nagy számánál fogva.

¹ Stephen idézi az Erzsébet statumából (1. Eliz. c. 1. 1558.) 460—461.)

² Stephen, i. m. II. 494—496.

Az Egyház kezdetben mint pogány babonát üldözte a varázslást s abban a hit megtámadását látta, „de az ördög tényleges közreműködése jóideig hiányzik az egyházi jogforrásokból, nemkülönben a régibb európai világi jogforrásokból is.¹ Lassanként azonban tovább ment. A bukott szellemek létezését mindig tanította.² Azután a zsidó rabbinistikus és pogány neoplatonikus eszmék befolyás alatt maga is lehetőnek tartotta a gonosz szellemmel való szövetkezést, szerződést, az azzal való nemi érintkezést s a boszorkányság, a varázslás már ez alakjában képezi a XV. században az egyházi és állami üldözés tárgyát. Kapcsolatos az a haeresis egykorú tényálladékával s a kor ugyanolyan súlyos vallás elleni támadást látott benne, mint a haeresisben. Sőt az ördöggel való összeköttetés vádjá volt a legegyszerűbb mód az eretnekség megállapítására.³ A XV. század végén, a XVI. és XVII. századokban mint valami epidemia metelyezi meg a socialpsychológiát. A bűnvádi eljárás titkossága, a védelem hiánya, a tortura elterjedt per jogi alkalmazása⁴ s a természet feletti gondolatokhoz szokott európai társadalom hitbeli meggyőződésének megingása, meglazulása⁵ azok az okok, a melyek az Egyház⁶ s Állam⁷ tulzó gondoskodásával kapcsolatosan a pogány világ ezen felébredését eredményezték.

¹ C. Georg Wächter, Beiträge zu deutscher Geschichte, insbesondere zur Geschichte des deutschen Strafrechtes, Tübingen 1845, 81 ff.: Die gerichtlichen Verfolgungen der Hexen und Zauberer in Deutschland vom XV. bis XVIII. Jahrhunderte; Du Boys, i. m. II. 134. s következő oldalakon; L. Stein, Geschichte des französischen Strafrechtes und des Prozesses, Basel 1846, 170—181, 503—507; K. Friedrich Eichhorn, i. m. I., 456. s köv., II., 713. s köv.; lásd a fent ismertetett középkori jogforrásokal, valamint Hinschius i. művének V. kötetében a 157. s következő oldalakat.

² Schouppe, i. m., I., 358—363: De lapsu angelorum.

³ „Auch war die Anschauung, mit dem Teufel im Bunde zu sein, die einfachste Weise, die Ketzerei, die ja auch Teufelswerk sein musste, sicher zu treffen, wie z. B. im Jahre 1459 in Arras eine grosse Zahl von Waldensern wegen angeblichen Teufelsbündnisses ... (Vaudoisie) ... verbrannt wurden.“ Wächter i. m. 89.

⁴ Wächter, i. m. 98. s köv. old.; az egykorúak közül Freder. Spee, Cautio criminalis cz. művében.

⁵ Du Boys, i. m.: „La recrudescence de la sorcellerie coïncide précisément avec l'époque, où la foi chrétienne s'affaiblit où diminue cette perturbation morale des esprits qui les dispose à remplacer par des superstitions où par de nouvelles sectes la véritable religion“ (II., 134.).

⁶ Az Egyház mindig tiltalmazta a babonát. Péter apostol Simon magussal, Pál Alymassal küzd meg. A zsinatok, pápai rendeletek hosszú sora ítéli el a

A XV. század végén már általános Európa-szerte a balhiedelem az ördöggel való szerződés, szövetkezés, sőt nemi érintkezés lehetőségéről. A nép, a papság, az Egyház, a tudósok, a jogászvilág egyaránt rabszolgái e tévhitnek.

Mivel a társadalmi rend még mindig vallási alapokon áll s mert az egyházi s világi hatalom kapcsolata is még eléggé szoros, önként érthető mindkét hatalom büntető jogának reakciója e bűnök s büntetendő cselekmények ellen. Carpzow Benedek († 1666), kinek uralma a német büntető jogban egy századnál tovább tartott, fedi tekintélyével a német büntető jog következő tételeit:¹

varázslást, bűbájosságot s törekedik nemcsak pro foro interno, az egyesek benső életére hatva, hanem külső jogszolgáltatásával is küzdeni e pogány reliquiák ellen. Gratianus Decretumában találkozunk Canonnal, mely a clerus kötelességévé teszi felvilágosítani a népet a boszorkányság semmiségére, annak merő képzeleti voltára. VII. Gergely 1074-ben nyilatkozik a Németországban előforduló boszorkány kivégzések ellen. De már a XV. század második felében (1484.) VIII. Incze értesülést szerezvén e mind jobban elharpodzó boszorkányságról, „Summis desiderantes affectibus“ bullájával elítéli az embereknek az ördöggel való összeköttetéseit (cum daemonibus incubis et succubis abuti), s az ezzel kapcsolatos mindenféle büntetésre méltó cselekményeket, inti a világi felsőségeket s az embereket attól, hogy e boszorkányságok üldözésére kiküldött eretnek bírakat üdvös munkájukban akadályozzák. Az eretnek bírakat (egyházi) pedig utasítja, hogy a varázslók ellen is tegyék meg mindazt, a mi csak az egyházi hatóságtól várható.

E bullával Németország területére kiküldött két eretnek bíró: Heinrich Institor és Jakob Sprenger theolog. tanárok könyvet írnak (Malleus maleficarum = Hexenhammer), melyben az azon korbéli tudomány argumentumaival bizonyítják be az ördöggel való szerződés és érintkezés valóságát s utasításokat adnak egyházi és világi bírának egyaránt a boszorkányok elleni eljárásra. (Wächter, i. m. 87. s köv. old.)

¹ Az állami üldözés részben törvényeken, részben tisztán az egyházi és néppszichológiai felfogás hatása alatt kifejlődött gyakorlaton alapult. Az egykorú törvénycodexek mint súlyos közbűntényt máglyával sújtják, de nem kivétel nélkül. A Constitutio Criminalis Carolina csak akkor büntette halállal a varázslást, ha az más bűncselekménnyel volt kapcsolatban. A hol pusztán mint az ördöggel való szövetkezés fordult elő, ott a bíró arbitriumára bízta a büntetést. (CCIX.) Csakhogy a Carolina alapján kifejlődött gyakorlat mint delictum exceptum-ot rendesen tűzhalállal torolta meg, támaszkodva Mózes tekintélyére. (II., 22, 18.). Már az 1572. évi száz constitutiókban, az 1582. évi pfalzi Landrechtben, az 1588. évi badenbadeni Landrechtben stb. maga az ördöggel való szerződés is halállal büntetetik.

¹ Benedicti Carpzowii Jurisprudentia forensis Romano-Saxonica secundum ordinem constitutionum D. Augusti Electoralis Saxon., Lipsiae et Franco-

Satanas cum lamiis vere, non illusorie congregitur.¹

Lamiae et sagae cum daemone concumbentes igne cremantur, etiamsi nulla pactio expressa intercesserit.²

Commixtio satanica dissolvit matrimonium, si forsan contingat Sagas vel Lamiás haud mortis supplicio puniri.³

Magi veniam haud merentur, quia saltem firmiter sibi persuasum habent, omnia, quae fieri sibi videntur, revera contingere, ut quod effectum in voluntate eorum nihil prorsus desideratur.⁴

Plus est magicis artibus, quam gladio hominem extinguere.⁵

Si malefici paciscentes cum Diabolo vel solum conventibus diabólicis in Monte Bructerorum interfuerint, vel saltem Diaboli auxilio confiderint, ad ignis supplicium rapiendi sunt, licet nihil praeterea effecerint aut nemini damnum dederint.⁶

Malefici circa pactionem cum Daemone initam artibus magicis hominibus vel jumentis nocentes, gladio non igne puniuntur.⁷

Malefici gladio quoque plectendi sunt, qui cum Diabolo quidquam commercii habent, . . . quod et iure divino pariter et civili convenit.⁸ Etc.

A nagy sötétségből csak itt-ott csillan ki a józan emberi értelem.⁹

forti, 1684. (Első ízben 1646—1654-ben jelent meg). V. ö. *Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium* (Wittemberg, 1635.) cz. s Wächter i. művét.

¹ I. m., p. 4, c. 2, d. 3, n. 3.

² I. m., p. 4, c. 2, d. 3.

³ I. m., p. 4, c. 2, d. 4.

⁴ I. m., p. 4, c. 2, d. 1, n. 15.

⁵ I. m., u. o. n. 1.

⁶ I. m., p. 4, c. 2, d. 2.

⁷ I. m., p. 4, c. 2, d. 6. Carpzowot illetőleg lásd Stintzing, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft* (Landsberg folytatta) 1880. ff., II. 55.

⁸ I. m., p. 4, c. 2, d. 7.

⁹ Így a többek közt Godelmann György mecklenburgi jogász a Carolina fölött 1584-ben tartott felolvasásaiban az ördöggel való szövetkezést a képzelet világába utasítja, s kikel az ellen, hogy a boszorkányság, ha más bűncselekménnyel nem jár együtt, halállal sújtassék. — Egykorú művében „De Magis, Veneficis et Lamiis recte cognoscendis et puniendis Libri tres“, (Francoforti 1591.) ismerteti a kérdés ama korbéli irodalmát.

Spee Frigyes jezsuita († 1635) a „Cautio Criminalis contra sagas“ cz. műben a boszorkányság elterjedését s az áldozatok nagy számát a helytelen bizonyítási eljárásra, főleg a torturára vezeti vissza. Művét álneven írta meg, keményen kikel a pogány büntető hatalom ellen.

A mit a német büntető jogról mondtunk, azt állíthatjuk a francziáról, olaszról, spanyolról, s a többi continentalis büntető jogról is.¹ Európaszerte a XV. század végén, s főleg a XVI. és XVII. századok folyamán égne a máglyák a vallás védelmében a boszorkányság kijirtására. Hazai büntető jogunk sem kivétel, bár az áldozatok száma aránylag sokkal kevesebb, mint Nyugaton,² sőt még Amerika sem.³

A francia büntető jogban a varázslásnak, boszorkányságnak a fejlődő gondolkodás már a XVII. század végén más tartalmat adott. XIV. Lajos 1682. évi Ordonnance-a szerint az ördöggel való szerződés s coitus lehetetlen, a varázslás és bűbájosság csak azért büntetendő, mert támadás az isteni felség ellen, mert babona s mert ártalmas másoknak, mivel az állítólagos boszorkányok „personnes assez méchantes pour joindre à la superstition l'impiété et le sacrilège, ou pour se servir de venefices et de poisons“.⁴ A következő században meg a francia parlamentek (bíróságok) varázslás bűbájosság miatt azokat büntették, a kik mint „malfaiteurs et

Jóval később (1691.) Bekker protestáns theologus „De betooverde Weereld“ cz. művében szólalt fel e babona ellen. Protestáns theologus társai hevesen megtámadták s merészségeért állásának elvesztésével lakolt.

A XVIII. század elején Thomasius Keresztély hallei tanár támadja a még mindig grasszáló boszorkányhitet és kivégzéseket (Theses de crimine magiae, 1701.). Stb . . .

Szorványosan még a XVIII. század folyamán is fordulnak elő e czimen kivégzések Németországban s másutt is.

¹ V. ö. Du Boys, Eichhorn, Stein, Wächter, Loiseleur i. műveit.

² Az 1527. évi 6. és a külföldi gyakorlat szerint a Praxis Criminalis útmutatása alapján (14. §. 3.) a boszorkányok megégettettek. V. ö. Szegeci János Cynosura etc. 1749. striga; Bodó, Jurisprudentia crim., 1751, 219. s köv.; Huszty, i. m., Lib. III. tit. 3. Pauler, i. m. II. 78.

³ Massachusetts államban még a XVIII. század elején is voltak boszorkány kivégzések (Du Boys, i. m., II., i. h.). Mint főbenjáró bűncselekmény, mint „species of devilism“ volt büntetendő.

E világrészben, melyet ma szokás az ideális vallásszabadság hazájának tartani, a fanatizmus a legújabb korig jelentős szerepet játszott. Rode Island, Connecticut, Georgia alakulása egyenesen a vallási fanatizmussal (protestans) áll összefüggésben s Massachusetts és Connecticut valóságos demokratikus alapon szervezett theocriatik voltak. Concha Győző, Újkori Alkotmányok, Budapest, 1884., I. 131. s köv. old..

⁴ Eduard Hertz, Voltaire und die französische Strafrechtspflege im XVIII. Jahrhundert, Stuttgart 1887, 23.

imposteurs“ a vallással az egyszerű, tapasztalatlan emberek megkárosítására visszaéltek.¹

Angolországban a „witchcraft“ egyházi bűntényből közbűntényvé VIII. Henrik alatt 1541-ben lesz (33 Hen. 8, c. 8.). E törvény értelmében az „felony“ s tényálladéka: „to practise or cause to be practised conjuration, witchcraft, enchantment or sorcery, to get money; or to consume any person in his body, members, or goods; or to provoke any person to unlawful love; or for any other unlawful purpose; or for the despite of Christ or lucre of money dig up or pull down any cross, or to declare where goods stolen be“.²

VI. Edward alatt e törvény hatályon kívül helyeztetett s e tárgyban törvény egészen 1562-ig nem hozatott. Erzsébet alatt az 5 Eliz. c. 16. újból felony-vá teszi a varázslást (witchcraft), s tényálladékát így állapítja meg: „to use, practise, or exercise any invocations or conjurations of evil or wicked spirits to any intent whatever . . .“ továbbá „to use, practise, or exercise any witchcraft enchantment, charm, or sorcery whereby any person happens to be killed or destroyed“.³ Kevésbé súlyos tényálladékokat is állapít meg, a melyek csak ismételt elkövetés esetén tekintetnek felonynak.

Erzsébet törvénye szigorúbb a VIII. Henrikénél a gonosz szellemek segítségül hívásának büntetésében, de enyhébb a varázslás más eseteivel szemben. Tehát az ördög-fogalom közbevonása a XVI. században már Angliában is minősíti a varázslás régi tényálladékát.

A következő században az esetek száma rohamosan megnövekedik, s a törvény is szigorúbban büntet.

I. Jakab alatt⁴ a witchcraft a következő tényálladékokat foglalja magában:

to use, practise, or exercise any invocations or conjuration of any wicked or evil spirit,

to consult, covenant with, entertain, employ, feed, or reward any evil or wicked spirit to or for any intent or purpose,

to take up any dead man, woman, or child out of the grave

¹ A jogászvilág mindamellett nehezen tudott szakítani az ördöggel. Hertz, i. m., 24.

² Stephen, i. m., II., 431, Hutchinson, Essay on witchcraft, 216. s köv..

³ Ugyanott.

⁴ 1. Jas. 1, c. 12 1603-ból.

or other place where the body rests, or the skin, bone, or any part of a dead person to be employed or used in any manner of witchcraft, sorcery, charm, or enchantment',

to use, practise, or exercise any witchcraft enchantment, charm, or sorcery, whereby any person shall be killed, destroyed, wanted, consumed, pained, or lamed in his body.¹

Mindezek a cselekmények főbenjáró büntények I. Jakab alatt s pedig „without benefit of clergy“.

Az utolsó halálos ítélet e vallás elleni büntény miatt Angolországban 1712-ben mondatott ki, de a büntettes kegyelmet kapott. Jakab fenti törvénye 1736-ban vesztette el alakilag is hatályát. Azóta a boszorkányság egyházi eljárásnak sem képezi tárgyát.

A büntető jog a XVIII. században gyökeres átalakúláson megy keresztül.

A vallás elleni bűncselekmények köre megszűkül, büntetésük enyhébb lesz. A büntető jog felszabadul a theologiai s ez alapon álló metaphysikai felfogás uralma alul. Az isteni akarat helyét az állami életet élő társadalom önelhatározása foglalja el, az isteni felség megbosszulása helyébe a társadalom védelme, az elégtételi elmélet helyébe a socialutilitaristikus szempont lép, a büntetés mértéke fölött a társadalmi célszerűség dönt.

A gyökeres átalakulás a radicálismus hazájában Franciaországban megy végbe, ott, hol a középkori gondolatrendszer legtovább tartotta fenn magát, ott, hol a társadalmi lét szellemi tartalma az intézményekkel legellentétebb új gondolatokkal volt telítve, s ugyanakkor az intézmények a legelmaradottabb alakban követeltek maguknak továbbra is uralmat, ott, hol a büntető igazságszolgáltatás a legégbekiáltóbb anachronismusokkal gyűlöltette meg az Államot és Egyházat egyaránt, ott, hol ez a két társadalmi szervezet az idők változásai daczára még e században is a legtöbb köteléssel volt egymáshoz fűzve, mondhatjuk, egybeolvadva.²

¹ Stephen, i. m., II., 433. s köv., hol néhány esetet is felsorol.

² V. ö. Buckle, History of civilisation in England, vol. II., chapter I: Outline of the history of the French Intellect from the middle of the sixteenth Century to the accession to power of Louis XIV.; chapter VII: Proximate causes of the French revolution after the middle of the eighteenth century; M. Guizot, Histoire de la civilisation en Europe depuis la chute de l'empire romain jusqu'à la révolution française, X. Edition, Paris 1868, XII—XIV. leçons, p. 325—409; Loiseau, i. m.: Revolution dans la pénalité, 333—346;

A francia büntető jog a királyságot és az Egyházat még a forradalom előtt is oly védelemben részesíti, mint a középkorban, jóllehet a királyság intézménye elveszítette a talajt a francia nemzetben s a vallás uralmát a kedélyek fölött. Muyart de Vouglans 1780-ban közzétett művében¹ az isteni felség megsértésének fogalma alá sorozza a káromlást (blasphème), atheismust, varázslást, boszorkányságot (magie, sortilège); az eretnekséget, hithagyást, szakadást, s a sacrilège különböző fajait. A XVIII. század gyakorlata máglyával büntette a minősített káromlást (blasphème exécrable), a varázslást, eretnekséget, a szent helyek és dolgok meggyalázását. XV. Lajos 1724. évi declaratiója életfogytig tartó gályarabsággal bünteti a férfiút, s ugyanily tartamú szabadságvesztéssel a nőt, a ki más vallást követ, mint a katolikust, a kik más vallás gyakorlására összegyűlnek. A papok, kik ilyen összejövetelt rendeznek, halállal bűnhődnek. A ki a papoknak menedéket nyújt, életfogytig tartó gályarabság veszedelmének teszi ki magát. A halál és a gályarabság büntetéssel aztán együtt járt a vagyon elkobzása is úgy, hogy a protestáns családfő büntetése az egész család anyagi bukását vonta maga után.²

A büntetések nem voltak minden cselekményre pontosan megállapítva, a fanatizmus s a politika egyaránt kivették s kivették részüket azok kiszabásánál, például a sacrilegiumnál a bíró jogosítva volt a büntetést a körülményekhez képest legjobb belátása szerint megállapítani.³ A Bibliának irányító befolyása volt a büntető ítéletek meghozatalára. A sodomiát pl. Mózes rendelkezései alapján büntették tűz általi halállal, még a forradalom előtt 9 évvel is.⁴

A felségsértés sajátos elemét abban látják, hogy az uralkodó Isten képmása, a kit a birodalom kormányzatában ugyanolyan

E. Hertz, i. m.; Liszt, i. m., 26—29; Cantu Caesar, Beccaria e il diritto penale, 1862: Stintzing—Landsberg, i. m., III., 1. Abteilung 1898.

¹ Muyart de Vouglans, Les lois criminelles de la France dans leur ordre naturel, Paris 1780, 91 suiv..

² Hertz, i. m. 25.

³ Ugyanott.

⁴ Muyart de Vouglans szerint ez a „bölcös törvény“ (3. Mos. 18. és 20.) még 9 évvel a nagy forradalom előtt érvényben volt. (I. m. 243.)

V. ö. Hertz, i. m. 26; Jousse 2 esetet említ fel, midőn sodomia miatt a tetteseket megégették (1726. és 1750-ből.) Jousse, Traité de la justice criminelle de France, Paris 1771, IV, 119 et suiv..

tekintély illet, mint Istent a világ mindenség feletti uralomban.¹ Ha a király elleni merényletért folyt a vizsgálat, a papok kötelesek a vizsgálat érdekében a gyónási titkokat elárulni. Jousse a történelemből több példával bizonyítja ez állítását.² A felségsértés miatt a tettest halálbüntetéssel, a fel és lemenőket számüzéssel büntetik.

Átvitt értelemben felségsértés a király parancsának megszegése, a pénzhamisítás, a királyi pecsét és levelek meghamisítása, közpénzek elsikkasztása (péculat), a hivatalnokok által elkövetett zsarolás (concuSSION), a törvényellenes szabadságelvonás, a bírói hatalomnak ellenállás (rebellion à justice), a párbaj, mely bűncselekmények nagyrészt halállal voltak büntetve.³

S hogy a változásnak elejét vegyék, 1757-ben XV. Lajos declaratiót bocsátott ki, mely halálbüntetés terhe alatt tiltotta el a vallásnak s a királyi hatalomnak irodalmi megtámadását az ország békéje érdekében. Ugyanilyen büntetés érte az ilyen tárgyú nyomtatványok terjesztőit.⁴

Az egész büntetési rendszer rettenetes szigorú s kegyetlen volt, elvadította a kedélyeket.⁵ Mivel theologiai értelemben a halálos bűn a végtelen Isten megbántása, mely örökké tartó büntetést érdemel, mi az a kerékbetörés, az a pár órai kínlődés, vagy az a pár napi gyötrelém is, melytől a francia vesztőhelyek sokszor a büntetés végrehajtása után órákig viszhangzottak, mi az a szenvedés, mi a máglya a pokol soha ki nem alvó lángjaihoz képest?

Rettenetes annak a társadalmi rendnek az átalakulása, hol a socialis test minden porczikája a vallással van összenöve, hol az átalakulás nemcsak az elavult intézményeknek, de a vallásnak felforgatását is követeli! S ez történt Franciaországban.

A királyságnak eszeágában sem volt a büntető jog reformja. A bűncselekmények pontos körülírása a polgárság szabadságát növelte volna a törvénynyel össze nem ütköző cselekvés terén. Ez pedig összeegyeztethetetlen volt az önkénynyel, melylyel a korona a justice retenue útján élt. A parlamentektől sem volt mit remélni, mert ha szembeállottak is a jesuitismussal, s az uralkodó önkény-

¹ Jousse, i. m., III., 681.

² Jousse, i. m., II., 99; Hertz, i. m. 27.

³ Hertz, i. m. 28.

⁴ Ugyanaz, u. o. és 29.

⁵ V. ö. Loiseleur, i. m., 222—239, 321—333.

nyel, ezt a saját *hatalmuk* érdekében tették s e mellett uralta őket a fanatikus jansenismus, a mely nem kevésbé volt türelmetlen, mint a jesuitismus.¹ A népjogok iránt semmi érzékük nem volt.

A XVIII. század közepén még az ügyvédi karból sem hangzottak fel erélyesebb reformkövetelések.²

A nem jogi irodalom ép ily inpossibilis, csupán néhány moralista emel szót a tortura ellen.³

Az Egyháztól (francia papság) sem lehet várni, hogy *történelmi jogait* feladja. A katholicismus egyik sajátja, hogy a történelem folyamán szerzett jogaira sokkal nagyobb súlyt helyez, mint az emberiség lélektani szükségleteire. Így volt ez akkor is. Hogyan lehessen várni, hogy a papság actióba lépjen egy oly büntetőjog ellen, a mely a theologia gondolataira volt felépítve, s a mely az Egyházat összes tanaival és intézményeivel oly hathatós védelemben részesítette? E jogrendszer megtámadásában történelmileg képzett eszük s a dogmatika formuláihoz szokott szemeik vallás elleni támadást láttak volna. Ha a kivégzéseknél szívök el is szórúlt, arra mit sem adtak: nem emberi érzelmek kormányozzák a világot! Valjon a pokol gondolatától nem szorúl el szívük?

A legtöbbet szenvedő nép sem követelt reformot. Megnyugodtak a büntetési rendszerben, mert hozzászoktak abban végzetet, változhatatlan, legalább is általuk meg nem változtatható végzetet, isteni akaratot látni. Csak itt-ott jajdul fel a büntetett és büntetés közötti *aránytalanság* láttára, de a büntetés *abstract szigorúságán* nem ütközött meg, ellenkezőleg hozzá szokott ahhoz s szórakozást talált a kivégzések spectaculumában.⁴ „Durch die Strafjustiz der alten Monarchie ist das französische Volk systematisch zur Grausamkeit erzogen worden“ írja mély lélektani belátással Hertz.⁵

¹ Voltaire de la Chalotais-hoz 1762 nov. 3-án írja: „Csak ne okozna majd egy napon a jansenismus ép annyi bajt, a mennyit a jezsuiták! Mit használ nekem, hogy a rókáktól megszabadultam, ha ki vagyok szolgáltatva a farkasoknak (jansenista bírák).“ Hertz, i. m., 106.

² Hertz, i. m. 107—114.

³ A történelemből kimutatható, hogy a moralisták képesebbek a haladásra s következőleg az Egyház érdekében többet tehetnek minden kritikus korszakban, mint a dogmatikusok. *A dogmatikusok ilyen korban legjobban teszik, ha hallgatnak, nagyrészüket képtelen a fejlődés gondolatára.*

⁴ Voltaire, Oeuvres complètes XXXIX, 220 et suiv. és XLIII, 363; Kehler kiadás.

⁵ Hertz, i. m., 121.

Hogy mire nevelt ez a rendszer, azt a francia forradalom vérengzései mutatták meg az emberiségnek.

Az átalakulás a világnézet megváltozásától volt csak remélhető s ezt **tulzó formában és sok szenvedélylyel**, de keresztül vitték a XVIII. századbéli felvilágosodás szóvivői, a század II. felének „fölvilágosodott“ irodalma.

Montesquieu még a mérséklet útján halad. Híres művében (De l'esprit des lois) nagy óvatosságot ajánl az eretnekek és varázslók elleni eljárásban, de nem kívánja, hogy e bűncselekmények büntetlenül maradjanak.¹

A sodomia büntetéséről szólva, így distinguál: „Isten őrizzen, hogy én ezen bűn iránti irtódzást megkisebbitsem . . . A mit mondani fogok, meghagyja ezen bűnnek teljes förtelmességét és csak a kínhatalom ellen vagyon irányozva, mely még azon irtózással is visszaélhet, melylyel ezen bűn iránt viseltetnünk kell“.²

A vallás elleni bűncselekmények közé csak azokat lehet véleménye szerint számlálni, melyek azt egyenesen megtámadják, minők a szentségtörés egyszerű fajai, melyeknek legtermészetesebben megfelelő büntetés „azon hasznoktól való megfosztás, melyeket a vallásból veszünk; ilyenek a templomból való kiűzetés, a hivekkel való társalkodásnak időleges vagy örökös tilalma; az előlök való futás, a szentségből való kivetkeztetés, a megutáltatás, a bűnös fejére mondott átkok“.³

A vallás gyakorlását gátló bűnök a polgárok nyugalmát sértő cselekmények közé tartoznak.

Azon cselekmények, melyek az istenséget sértik, nélkülözik mindaddig, míg külső tettekben nem nyilatkoznak, a büntetendő cselekmény anyagát. „Itt minden az ember és az Isten között forog fenn, a ki tudja a maga boszúállásának idejét és mértékét.“ „Eszközölni kell ugyan mindig az Isten tiszteletét, de érette boszút állani sohasem.“ „Ha az emberi törvények a végetlen Való mellett akarnak boszút állani, ezen véghetetlenséghez kell magukat alkalmaztatniok, nem pedig az emberi gyarlóságához, tudatlanságához és természetének kénykedvéhez.“⁴

¹ Montesquieu a Törvények Lelkéről. Fordítottat a párisi 1816. esztendei kiadás szerint, Pozsonyban 1833, XII. könyv, 5-ik czikkely.

² Ugyanott 6-ik czikkely.

³ Ugyanott 4-ik czikkely.

⁴ Ugyanott 4-ik czikkely.

Tiltakozik a felségsértés fogalmának kiterjesztése ellen. Itt is distinguál: „Nem akarom kisebbiteni az azok ellen való méltó bosszankodást, kik meg akarják homályosítani fejedelmünk dicsőségét (szóbeli felségsértés), de azt merem állítani, hogy, ha csakugyan a kényszert mérsékelni akarjuk, az egyszerű fenytés erre nézve célirányosabb a felségsértő bűnről való vádolásnál.“¹

Csakhogy a mérséklet ezen útja nem vezetett reformhoz. Az átalakulást létrehozó társadalmi actio a Calas-féle Justizmord-dal² áll összefüggésben. Calas János 1762-ben ártatlanul a fanatikus toulousei bíróság által halálra ítéltetett s rajta a minősített halálbüntetés végre is hajtatott. E törvényes gyilkosság adja meg a lökést Voltaire heves és szenvedélyes tevékenységére, melynek minden túlzásai daczára sikerült a francia közvéleményt az elavult büntetőjog átalakítására, a **vallásos világnézettől való elválásztására** előkészíteni.

Az encyclopaedisták John Locke és Newton hatása alatt állanak. Az előbbinek ismeretelmélete alapján alkotják meg nézeteiket az államról, a positiv vallás elleni támadásokban meg Newtonra támaszkodnak, a ki hitt ugyan a kinyilatkoztatásban, de tanította a természettörvények felfüggeszthetetlen uralmát s törekedett a kinyilatkoztatott vallás helyébe az észre alapított vallást megfogalmazni.

Az encyclopaedisták túllícizáltak gondolatain s vakmerőbb gondolkodók az ő hatása alatt a materializmus szolgálatába szegődtek.³ Az ember lett így a legmagasabb fogalom, a humanitás a legfőbb normává, mert valóban humanitásra volt szükség. Locke ismeretelmélete őket a determinismushoz vezette, a büntetést csak a társadalmi érdek indokolja. Bármilyen ellentmondásokat tartalmazzon philosophiájuk, a büntetőjog átalakítására kedvezően, szelidítőleg hatott az. E cél egyesítette a különben sok tekintetben ellentétes nézeteket valló encyclopaedistákat. Szerintük mindaz törlendő a büntetendő cselekmények sorából, a mit a türelmetlenség és fanatismus tett büntetendő jogsértéssé. Azt természetesen ők nem vették észre, hogy mind ama vallás-sértések, melyek a fran-

¹ Ugyanott 12-ik cikkely.

² Hertz i. m., 157—224; lásd még J. Mühlfeld, Justizmorde; C. Löffler, Die Justizmorde der Neuzeit aller Länder, Leipzig 1867.

³ Newton hatásáról a francia fölvilágosodott irodalomra lásd Lange i. művét, I., 301. s köv..

czia büntető jogban a forradalom századái az állami és egyházi üldözés tárgyát képezték, valamikor nem a türelmetlenségből és fanatismusból, hanem *társadalmi szükségletből* tilalmaztattak a középkori büntető jogokban, szóval az encyclopaedisták koruk szükségleteiből indultak ki, s e tudatuk tartalmát a multakba is visszavetítették, a *vallást* a türelmetlenségtől megkülönböztetni¹ s a vallás és társadalmi rend tarthatatlan összefonódásában keresni a hibát nem voltak képesek; nélkülözték azt a higgadtságot, a mely Montesquieut velük szemben annyira kitüntette.

Voltaire tevékenysége s agitatioja, melylyel sikerült Calas rehabilitációját kieszközölni, s emberbaráti szenvedélyének még a perek egész sorozatában eleget tenni,² indították s termékenyítették meg az olasz Beccariát, a ki 1764-ben kiadott korszakalkotó művével „*Dei delitti e delle poene*“ Voltaire küzdelmeihez hasonló átalakító hatást gyakorolt az egész művelt emberiség büntető igazságszolgáltatására.³

¹ „Besassen Voltaire und seine Mitstreiter kein Verständniss für Rollet die der religiöse Glaube in der Entwicklungsgeschichte der Menschheit gespielt hat, war für sie die Religion nichts als Priestertrug, so war ihr Blick doch nur deshalb getrübt, weil sich ihnen der Glaube nur in Gewande der Unduldsamkeit und Verfolgungssucht zeigte. Für die Kirche, die Voltaire angriff, war nicht nur beständig Blut geflossen und waren nicht nur Hunderttausende als Ketzer geopfert worden, sondern im Namen dieser Kirche erlitten noch im XVIII. Jahrhundert die Protestanten die schwersten Bedrückungen; zur Heilighaltung der Satzungen dieser Kirche vergoss die justiz noch jetzt Blut loderte noch jetzt in Frankreich der Holzstoss. Noch im Jahre 1758 durfte der Abbé Caveyrac die Bartholomäusnacht laut als ein verdienstliches Werk preisen. Und als der Generaladvokat Omer Joly de Fleury im Jahre 1762 gegen Rousseau's Émile beim Pariser Parlamente Klage erhob, weil dies Buch Duldung predige, behauptete er, dass Menschen, die durch religiöse Toleranz voreingenommen seien, gleicher Weise dem Bürger, wie dem Christen Abscheu einflössten.“ (Hertz, i. m., 147.). Lélektani alaposzággal indokolja meg Hertz azt is, hogy a küzdelemben, melyet Voltaire s társai az egyének az egyházi nyomás alóli felszabadítása végett fejtettek ki, miért támadták meg az ártatlan *hitigazságokat* is. U. o. és 148.

² E pereket s Voltaire szerepét ezekben részletesen ismerteti Hertz i. művében.

³ Beccariáról (César Bonesano Beccaria) lásd Cantù César i. művét.

A büntetendő cselekmények mértékéről szólva, Isten megbántásának jogi üldözéséről nézeteit a következőkben adja: „Endlich behaupten andere, dass man bei der Bestrafung eines Verbrechens auch auf die Grösse der Beleidigung gegen Gott, die sich der Verbrecher zu Schulden habe kommen lassen, Rücksicht nehmen müsse. Der Ungrund dieser Meinung wird jedem

Voltaire halála után már „nem fizette ki magát“ Franciaországban az Egyházat támadni.¹ A vallás már nem szolgált a társadalmi és jogrend átalakításának akadályául. A pozitív törvényalkotás munkája következett. A kriminalpolitikai tervezetek egymást követik s az írók iparkodnak a reformeszméket a nép közt is terjeszteni. A közvélemény egészen átalakul, mielőtt a törvény átalakulna s XVI. Lajos maga is már egy sereg reformtervvel lép a trónra, melyek közül néhányat sikerült is keresztül vinnie.²

in, die Augen fallen, der die wahren Verhältnisse der Menschen zu einander und gegen Gott unparteiisch untersucht. Zwischen den ersten tritt das Verhältniss der Gleichheit ein und die Nothwendigkeit allein hat durch das Aneinanderstossen der Leidenschaften und durch den Widerstreit des Interesses der einzelnen Menschen den Begriff von dem gemeinschaftlichen Besten erzeugt, das der Grund der menschlichen Gerechtigkeit ist. Mit Gott hingegen stehen die Menschen in dem Verhältnisse der Abhängigkeit von einem vollkommenen Wesen und von einem Schöpfer, der allein Gesetzgeber und Richter zugleich zu sein sich vorbehalten hat, weil er allein beides ohne Ungerechtigkeit und ohne Unanständigkeit sein kann. Wenn er nun auf jeden Ungehorsam gegen die Befehle seiner Allmacht ewige Strafen gesetzt hat, welches Gewürme wird wagen, die göttliche Gerechtigkeit zu ersetzen?

Wer wird sich erkönnen, das Wesen zu rächen, welches sich selbst genug ist, auf welches kein Gegenstand weder einen angenehmen noch unangenehmen Eindruck machen kann und welches allein unter allen Wesen ohne Gegenwirkung wirkt? Die Grösse der Sünde beruht auf der unerforschlichen Bosheit des Herzens, die von endlichen Wesen ohne Offenbarung nicht ergründet werden kann. Wie soll nun diese aber bei Bestrafung der Verbrechen zur Richtschnur dienen? Könnte es diesem Falle nicht leicht geschehen, dass die Menschen strafen, wenn Gott verziehen und vergäben, wenn Gott strafte? Wenn die Menschen mit dem Allmächtigen durch eine Beleidigung, die sie ihm zufügen, in Widerspruch geraten können, so kann dies auch geschehen, wenn sie strafen.“ Abhandlung über Verbrechen und Strafen, übersetzt von J. A. Bergk, Leipzig: 1798, 230—231. Az eretnekségről nem szól, csak annak mellőzését indokolja (293—296), élénk színekkel rajzolja meg a máglyák borzasztóságát.

¹ Pierre Louis Lacretelle teszi ezt az okos megjegyzést: „Réflexions sur la réforme de la justice criminelle“ cz. művében. Hertz, i. m., 446.

² Ch. Berriat—Saint—Prix, Des tribunaux et de la procédure du grand criminel au XVIII. siècle jusqu' en 1789 avec des recherches sur la question ou torture, Paris 1859, 60 et suiv.. V. ö. Hertz, i. m., 463. és 498—502. A kormánynak e reformtervek tekintetében heves küzdelmeket kellett kiállania a parlamentekkel, e küzdelemben a királyság iránti gyűlölet a népet is a parlamentek pártjára terelte; mig azután ez a forradalomban mindkét intézményt elsöpörte.

A békés reformok ideje elmúlt. A forradalom vette kezébe a társadalmi rend gyökeres átalakítását.

A nemzetgyűlés Voltaire és Beccaria szellemében alkotja meg 1791-ben az új francia büntető törvénykönyvet; négy év múlva felváltja ezt a IV. évi Brumaire 3-iki Code des délits et des peines (Merlin-től) s 1810-ben a Napoleon-i Code pénal, mely lényegében az 1791. évivel megegyezik s több módosítással ma is érvényben van.¹

Lássuk, hogyan értékeli ez a vallást?

A Code pénal² a közbéke elleni cselekmények között foglalkozik a vallás szabad gyakorlata elleni jogsértésekkel.³ (Entraves au libre exercice des cultes.) Azt, a ki az egyeseket valamely az állam által elismert vallás gyakorlatában akadályozza, első esetben 16 franktól 200 frankig kiszabható pénzbüntetéssel és 6 naptól 2 hónapig terjedhető szabadságvesztéssel bünteti. (260. szakasz.)

Pénzbüntetéssel (16—300 frank) és 6 naptól 3 hónapig kiszabható szabadságvesztéssel sújtja azt, a ki a templomban, vagy más istentiszteletre szánt helyen az istentiszteletet megzavarja. (261. szakasz).

Tizenhat franktól 500 frankig kiszabható pénzbüntetés és 15 naptól 6 hónapig terjedhető szabadságvesztés-büntetés éri azt, a ki szóval vagy tettel az istentiszteletre szolgáló tárgyakat templomban vagy ép akkor istentiszteletre szánt helyen meggyalázza, a papot ténykedés közben megsérti. (262. szakasz.)

A ki pedig egy papot papi teendőinek végzése közben tetteleg bántalmaz, 1832-ig carcan-nal, azóta „degradation civique“-kel bünhődik. (263. szakasz.)

Ha a fölsorolt cselekmények más büntetendő cselekménybe mennek át, a mely súlyosabb büntetés alatt tilalmaztatik, arra az esetre a Code a súlyosabb büntetés alkalmazását rendeli. (264. szakasz.)⁴

A sírok megsértését nem a vallás elleni cselekmények között, hanem a 360. szakaszban tilalmazza.

¹ Liszt, i. m., 29. Rendszeréről lásd Garraud, *Traité théorique et pratique du droit pénal français*, II. édition, 1898.

² L. Tripier et Henry Monnier. *Les Codes Français, Codes d'instruction criminelle, pénal et tarifs*. Paris, 1902.

³ Livre III., titre I., chap. III., section IV., §. VIII., articles 260—264

⁴ Az Egyház és Állam szétválasztására vonatkozó törvény a vallás-gyakorlat védelméről másként gondoskodik.

A francia büntetőjog néhány év alatt a vallás socialis értékelésében a máglyától a legtovább 6 hónapig terjedhető szabadságvesztésig haladt. A gyors változás csak úgy magyarázható, hogy a vallás már régóta betöltötte azt a társadalmi hivatást, mely megkövetelte, hogy az állami intézmények alkotó eleme legyen s hogy az az ellen vétők, mint a társadalmi rend intézményes alapjai ellen lázadók, a legszigorúbb büntetési nemekkel sújtassanak.

Az 1852-ből való s jelenleg is érvényben levő osztrák büntető törvénykönyv:¹ „Von der Religionsstörung“ cím alatt mint *büntettet* bünteti az istenkáromlást, az államban létező valamely vallás gyakorlatának megzavarását, a vallás iránt nyilvánított megvetést (Verachtung), akár az istentiszteletre szánt tárgyakon követ el a tettes megszenstelenítő dolgokat, akár másnemű cselekedetekkel, beszédekkel, nyomtatványokkal fejezi ki e megvetését, bünteti végül a hitelenség terjesztését és pedig mint büntettet (Verbrechen). A büntetés, ha a büntett közbotrányt okozott (öffentliches Aergerniss), vagy valakinek a hittől elszakadását eredményezte, vagy közveszélylyel volt kapcsolatban, 1-től 5 évig terjedhető, ha a tettes gonoszsága vagy a cselekmény veszedelmessége követeli, egész tíz évig terjedhető nehéz börtön. Ha az említett körülmények nem forognak fenn, a büntetés hat hónaptól egy évig terjedhető börtön. (Kerker.)

Ugyane cím alatt tiltott még a törvény az említett büntetések terhe mellett két tényálladékot, nevezetesen a kereszténynek a kereszténységtől való elszakítására s a keresztény vallással (christliche Religion) ellenkező tévtannak terjesztésére irányuló törekvést, de a törvény ezen rendelkezései 1868-ban hatályon kívül helyeztetek.

Bünteti e tényálladékokon kívül a törvény 2-ik része (Von den Vergehen und Übertretungen) mint *vétséget* az államban létező s törvényesen elismert egyház vagy vallástársaság tanainak, szokásainak és intézményeinek nyilvános kigúnyolását, lealacsonyítását, a vallás szolgájának istentiszteleti cselekmények végzése közben elkövetett megbántását, a nyilvános istentiszteletek alatt megbotránkozást okozó illetlen viselkedést és pedig 1 hónaptól

¹ A Manz-féle zsebkkiadást használtam: Das Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Übertretungen vom 27. Mai 1852., R. G. B. 117., sammt den dasselbe ergänzenden und erläuternden Gesetzen und Verordnungen, XIX. Auflage. Wien, 1902., B. I., 13. Hauptstück, S. 174—177.

6 hónapig kiszabható szigorú fogházbüntetéssel (mit strengem Arreste).¹

Ugyancsak vétségként üldözi s 1—3 hónapig terjedhető fogással sújtja az állam által el nem ismerhetőnek kinyilatkoztatott szekta alapítására célzó gyülekezést, előadások tartását, azok közzétételét.²

Mint a vallásos. érzés és a kegyelet megsértését, tilalmazza a sírok megsértését, jogosítatlan fölnyitását, az emberi holttestek vagy egyes részeik elvitelét, a holttesten elkövethető kegyeletsértő cselekményeket. E cselekmények büntetése 1—6 hónapig terjedhető fogház (strenger Arrest).³

A német birodalmi 1871. évi s ma is hatályban levő büntető-törvény⁴ a 166—168. szakaszokban állapítja meg azon vétségek (Vergehen) tényálladékait, melyek a vallásra vonatkoznak. Három évig terjedhető fogházzal lakol az, a ki nyilvánosan botrányt okozó módon Istent káromolja,⁵ a ki a keresztény egyházak valamelyikét, vagy a birodalom területén létező, testületi jogokkal bíró vallástársulatot vagy azoknak intézményeit, szokásait nyilvánosan gyalázza (beschimpft), a ki templomban vagy más vallásos összejövetelekre szánt helyen meggyalázó viselkedést tanúsít.

Ugyanily büntetés éri azt, a ki tettelegességgel vagy fenyegetéssel akadályoz valakit valamely az államban létező vallástársulat istentiszteletének gyakorlásában, a ki templomban vagy más vallásos összejövetelekre szánt helyen az istentiszteletet szándékosan akadályozza vagy zavarja, legyen az az istentisztelet bármely, a birodalom területén létező egyház vagy vallástársulat istentisztelete.

Két évig terjedhető fogházzal bünteti azt, a ki az arra

¹ §. 303.

² §. 304.

³ §. 306.

⁴ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, [Textausgabe, herausgeg. von K. Pannier, X. Auflage, Leipzig, Reclam.

⁵ A törvény tüzetes fejtegetését lásd Kohler, Studien aus dem Strafrecht cz. művének I. kötetében, 160—224. oldalakon. V. ö. a Holtzendorff-féle Handbuch des deutschen Strafrechtes cz. munka III. kötetében Wahlberg dolgozatát a vallás elleni büntetendő cselekményekről. Továbbá Liszt, i. m. 379—386.; Villiger, Die Religionsdelikte in historisch-dogmatischer Darstellung etc., Berner Diss. 1894.; Meyer, Lehrbuch des deutschen Strafrechtes, V. Auflage, 752—757. Meyer a vallást mint általános kultur-kincsét tartja a büntetőjogi védelem tárgyának s nem pnsztán az egyesek vallásos érületét s az elismert egyházak, vallástársulatok érdekeit.

jogosított személy őrizetéből egy holttestet jogosulatlanul elvisz, a ki a sírt földülja, megsérti, a ki a síron meggyalázó pajkosságot (Unfug) követ el. E vallás elleni¹ cselekménynél mellékbüntetésképp a polgári tiszteletjogok² elvesztése is kimondható.

Mint kihágást, 60 márkáig kiszabható pénzbüntetéssel vagy 14 napig terjedhető letartóztatással fenyíti a vásár- és ünnepnapok megülése tárgyában kiadott rendeletek megsértését.³

A magyar büntető-törvénykönyv, az 1878. évi V. t.-cz. a IX.-ik fejezetben a vallást és annak szabad gyakorlatát védelmezi.⁴

Vétséget követ el az, a ki Isten ellen intézett gyalázó kifejezésekkel közbotrányt okoz; a ki az állam által elismert vallás szertartását erőszakkal megakadályozza vagy megzavarja. A büntetés egy évig terjedhető fogház és 1000 forintig terjedhető pénzbüntetés.

Vétséget követ el az, a ki az állam által elismert vallás szertartásai gyakorlatára rendelt helyiségben nyilvánosan botrányt követ el, a ki a vallási tiszteletnek tárgyát vagy a szertartás végzésére rendelt tárgyakat a szertartásra rendelt helyen vagy azon kívül, de a vallási szertartás alkalmával tettel vagy botrányos szavakkal meggyalázza. A büntetés 6 hónapig terjedhető fogház és 200 frt.-ig terjedhető pénzbüntetés.

Vétséget követ el az s egy évig terjedhető fogház és 500 forintig terjedhető pénzbüntetés sújtja azt, a ki az állam által elismert vallás lelkészét szertartás közben szóval, tettel vagy fenyegetéssel nyilvánosan megtámadja. Ha pedig tetteleg bántalmazza, büntettet követ el, melynek büntetése 2 évig terjedhető börtön,

¹ Crusen a vallástól függetlenül kívánja a kegyelet büntetőjogi védelmét. Az szerinte nem vallás elleni cselekmény, hanem egy egészen külön jogi tárgy megsértése. (Der strafrechtliche Schutz der Pietät, az „Abhandlungen des Kriminalistischen Seminars“ cz. Liszt berlini tanár által kiadott gyűjtemény II. kötetében.) Ismerteti a pietes büntetőjogi védelmét a különböző jogrendszerekben s javaslatot tesz annak mikénti szabályozása tárgyában.

² Strafgesetzbuch 33., 34. §§.

³ Strafgesetzbuch, 366. §. Binding e szakaszban is a vallás védelmét látja (Grundriss, II. 84. ff.), Liszt szerint e tényálladékot tisztán sociálpolitikai szempontból kell megítélnünk (i. m. 381., Note 1.).

⁴ A törvény 190—192. szakaszai. V. ö. Pauler, i. m. II., 74.; Schnierer, Comm. 329.; Edvi Illés Károly, A magyar büntető-törvénykönyv magyarázata, Budapest 1894. (II. kiadás.) II. 123. s köv.; Fayer László, A m. büntetőjog kézikönyvé, II. kiadás, Budapest 1900. II. 41. s köv. old.; Finkey, i. m. 667. s köv.

hacsak a eselekmény nem foglal magában súlyosabb büntetendő jogsértést.

A kihágásokat tartalmazó 1879. évi XL. t.-cz. bünteti még a vallásos tisztelet tárgyának meggyalázását (51. §.), az ünnepsértést (52. §.),¹ a temetés megakadályozását (54. §.), de csak rendőri büntetésekkel.

Az 1890. januárius 1.-én életbelépett olasz Nuovo Codice Penale, mely ez idő szerint a legkitünőbb büntető-törvénykönyv, a szabadság elleni bűncselekmények között foglalkozik és pedig mindjárt a politikai szabadság elleni jogsértések után a vallásszabadság elleni büntettekkel. (Dei delitti contra la libertà dei culti.)²

Az államban engedélyezett vallásgyakorlat megzavarását és megakadályozását három hónapig terjedhető börtönnel (detenzione)³ vagy 50—500 liráig kiszabható pénzbüntetéssel (multa) fenyíti meg.

Ha e bűntény erőszak-, fenyegetés-, vagy gyalázással van egybekötve, a tettes büntetése 3—30 hónapig terjedhető börtön és 100—1000 lira pénzbüntetés.

Azt, a ki azon célból, hogy az államban megengedett valamelyik vallást sértse, nyilvánosan gyalázza azt, a ki e vallások valamelyikét követi, a fél panaszára egy évig terjedhető börtönnel és 100—3000 liráig terjedhető pénzbüntetéssel sújtja.

Háromtól harminc hónapig terjedhető börtönt és 50—1500 lira pénzbüntetést szab arra, a ki a vallás iránti megvetésének azzal ad kifejezést, hogy közhelyen az istentiszteletre szánt dolgokat szétrombolja, megsérti, gyalázza, vagy a vallás szolgája ellen erőszakot követ el, vagy azt szóval sérti. Nagyobb a büntetés, ha e bűntényeket a vallás szolgáján istentisztelet vagy más hivatásos kötelességének teljesítése közben követi el.

Azt is bünteti, a ki az istentiszteletre szánt helyen vagy temetőben a szobrokat, festményeket, köveket, feliratokat sérti meg és pedig 3 hónaptól egy évig terjedhető fogházzal (reclusione) és 500 liráig kiszabható pénzbüntetéssel.

¹ Kiegészítik a Kbt.-et a vasárnapi munkaszünetről szóló 1891. évi XIII. t.-cz. 6. és 7. §§-ai.

² Codice penale per il regno d'Italia conforme al testo ufficiale, Milano 1899. Libro secondo, titolo II., capo II.: Dei delitti contra la libertà dei culti, §§. 140—144.

³ A büntetési nemekről intézkednek a törvény 11—30. szakaszai.

Hattól harminc hónapig terjedhető fogházbüntetést és 1000 liráig emelhető multát állapít meg az ellen, a ki az emberi holttestet vagy az emberi hamvakat meggyalázza (atti di vilipendio), vagy a ki valamely meg nem engedett célból a holttestet az arra jogosítottnak őrizetéből elviszi, vagy a sírokat, a hamvedreket bármilyen módon megsérti.

Súlyosabb a büntetés, ha e cselekményeket a temetkezési hely őrizetére rendelt személy követi el.

A jórészben kodifikálatlan angol büntetőjog¹ gyakorlati jelentőséggel bíró rendelkezései szerint ma is büntetendő cselekmény az istenkáromlás, mely alatt Istennek, Krisztusnak, a Bibliának, az anglikán hivatalos imakönyvnek gyalázása értendő oly célból, hogy ezzel a tettes botrányt okozzon, hogy az angol állami egyházat ócsárolja, vagy hogy erkölcstelenséget szítson. Ilyen tartalmú iratok terjesztése az ú. n. blasphemous libel. E cselekmények büntetése fogház.²

A temetés megakadályozása és elmulasztása, valamint a holttest jogosulatlan kiásása szintén szabadságvesztéssel vannak büntetve.³

A nyilvános istentisztelet megzavarását az angol büntetőjog nem tekinti vallás elleni cselekménynek s csak pénzbüntetéssel sújtja, ha súlyosabb büntényt nem állapít meg.⁴

Az angol büntetőjog alap gondolata a vallás büntetőjogi védelme tekintetében az, hogy az anglikán egyház az állam alapintézményei közé tartozik. Az alakilag még hatályban levő régi törvények és statutumok az egyházi bíróságoknak megengedik bárkit atheismus, istenkáromlás, eretnokség, schisma vagy más veszedelmes véleménynyilvánítás miatt felelősségre vonni s hat hónapig terjedhető fogházra ítélni még akkor is, ha e cselekmények a közönséges büntetőjogba nem ütköznek. Ezen régi jogszabályok azonban sok más hasonló tárgyú rendelkezéssel egyetemben nem bírnak manapság már gyakorlati jelentőséggel, nem alkalmaztatnak.⁵

¹ Lásd az angol büntetőjog ismertetését a Liszt által kiadott: „Strafgesetzgebung des Gegenwart“ cz. munka I. kötetében Schuster E. londoni ügyvéd-től (barrister at law) 609—676. Berlin, 1894.

² Közlebről lásd a legkitűnőbb angol büntetőjogi munkát: James F. Stephen, Digest of the Criminal Law, IV. edition, 1887. Art 161.

³ Stephen, i. m. Art. 175.

⁴ Stephen, i. m. Art. 167.

⁵ Schuster i. m., i. h.; Stephen, i. m. Art. 162.; Dicey, English Constitution, II. édition, 259. Érdekes az a hasonlóság, melyet e ponton az angol és a római jogfejlődés mutatnak. (Fas et Jus.)

Szempontunk megvilágítása s tételeink bizonyítása végett lássuk még az orosz és török büntetőjogok vonatkozó rendelkezéseit.

Az orosz büntető-törvénykönyv¹ jelenleg érvényes 1885. évi kiadásában mindjárt az általános tanok után foglalkozik a vallás védelmével, ezzel is jelezve, hogy a vallás Oroszországban az államrend közvetlen alapja, hogy ott legalább is a törvény szerint a vallás socialis értéke ma is igen magasán áll.

A törvény célzata a vallásos tisztelet tárgyait, főleg az orthodox (állam-) vallást védelmezni bárminemű támadás ellen. Az ide vonatkozó bűncselekmények száma nagyobb, mint a már ismertetett nyugati törvénykönyvekben s a büntetések súlyosabbak. A törvény mint vallás elleni bűncselekményeket bünteti az istenkáromlást, az igaz orthodox hittől való eltérítést és eltérést, legyen bár a vallás, melybe áttér, keresztény. Bünteti a tiltott szektákhoz csatlakozást, a vallási parancsok megszegését, a templomban elkövetett lopást, a sírok feltörését, kirablását s a hamis esküvést.

A büntetések súlyosak. Az istenkáromlás büntetése, mely fogalom alá hasonlóan a középkori doctrinához, sokféle cselekményt foglalnak, 20 évig terjedhető számkivetés Szibériába, nehéz kényszermunkával (Kátorga).

A tettes, ki egy igaz hívőt más keresztény vallásra áttérít, elveszti összes különös személyi és rendi jogait s deportáltatik Szibériába. Az áttért az egyházi felsőség elé állítatik, a mely eljár ellene az egyházi szabályok szerint. A főcél az ő visszatérítése s a leszármazók orthodoxiájának biztosítása. Ha ingatlan birtoka van, annak kezelését elveszi tőle a hatóság s kezelésére gondnokot rendel; az áttért szülő nem lakhatik birtokán, nem lakhatik gyermekeivel.

A különös személyi és rendi jogok elvesztésén fölül 8-tól 16 hónapig terjedhető fogságbüntetéssel lakol az, a ki szóval vagy írásban törekszik (kísérlet) az igaz hívőket más — bár keresztény — vallásra téríteni. Az ilyen iratok terjesztését 4-től 8 hónapig terjedhető elzárással üldözi a törvény.

Nyolctól tizenhat hónapig terjedhető fogság éri a szülőket,

¹ Az orosz büntetőjogot illetőleg lásd a Liszt-féle idézett gyűjteményben Iwan Foinitzky szt.-pétervári professor ismertetését, I. k., 269—312.; C. E. Leuthold, Russische Rechtskunde. System. Darstellung des in Russland geltenden Privat- und Strafrechtes sowie des Prozesses, Leipzig 1889., 249—250.

kik gyermekeiket az orthodox hitben levén kötelesek neveltetni, más ritus szerint kereszteltetik s más hitben nevelik. Gyermekeik gondozása tőlük elvétetik s orthodox rokonokra vagy gyámokra bízatik.

A ki mást az orthodoxtába való áttérésben bármikép akadályoz, annak büntetése 2-től 4 hónapig terjedhető fogház.

A ki hozzátartozóit, a gondjaira bízott személyeket az áttéréstől nem iparkodik megóvni, három havi szabadságvesztéssel, esetleg egyházi vezekléssel bünhődik.

Más ker. vallás papjai, kik orthodox hiveket tudva a szentségekhez bocsátanak, első esetben 6—12 hónapra eltiltatnak hivatásuk gyakorlásától, ismétlés esetében kizáratnak a papi rendből s rendőri felügyelet alá helyeztetnek, stb..

Ezen szabályozás látszólagos oka az orosz egyháznak az államhoz való viszonya, helyesebben egysége, de ez csak felületes ítélet. A mélyebb ok a művelődés azon alacsonyabb foka, a melyen a vallás nem csupán az egyéniségek útján, sőt legfőképp nem is ez úton, hanem az állami intézményekben, a jog vasvesszejével hat a népre nevelőleg. Annak a művelődési lépcsőnek ismerető jele e codificatio, a melyen a társadalmi rendfőntartó intézmények még csak a vallás öltözetében hatnak a hívő alattvalóra, midőn az alattvaló a magasabb hatalom iránti vallásos félelemből s nem *belátásból* teszi azt, a mit a köz érdekében a jog előír.

A code pénal beosztását követő 1858. évi török büntetőtörvénykönyv a Multaqâ-ban foglalt Allah elleni büntetteket érintetlenül főntartotta.¹ Mint Allah elleni cselekményeket üldözi a nemi bűncselekményeket, az ezzel való rágalmozást, a lopást, a rablást, a borivást, a lázadást, vagyis az engedelmesség megtagadását a törvények, a felsőségek iránt, de csak ha muszlim követi el, a nem igaz hívő a mohammedán uralkodónak csak önakaratából szerződészerűen alattvalója, miért is az engedelmesség megtagadása nem igaz hívő részéről csak szerződészegés és nem rebellio. Bünteti az igazhittől való eltérést. A megtérni nem akaró férfi büntettes büntetése a halál; a nőt elzárni s naponként megostoroztatni rendeli a törvény mindaddig, míg megjavul s az igaz hitre visszatér. Ezen fölül aki az igaz hittől elszakadt, mint polgár halottnak

¹ A török büntetőjog fejlődéséről s jelenleg érvényes alakjáról I. W. C. van den Berg dolgozatát a Liszt-féle gyűjteményben. (Németre fordította G. Crusen.) I. 710—743.

tekintendő, az ő polgár-minősége megszűnik. Bünteti az istenkáromlást. Itt nincs idő a megtérésre, nincs tekintet a nemi különbségre. Büntetése a halál. A gyakorlati élet mindazonáltal ezekben az esetekben, melyekben európai fogalmak szerint a halálbüntetés fölháborító, tényleg nem alkalmazza azt.

A bűntények e jó nagy körében a büntetendőségnek alapoka Allah megsértése. A törvények elleni rebellio, a hatóságok iránti engedetlenség bűn Isten ellen s ezért kell büntetni, ép' így a többi fölsorolt bűntettek.

A vázolt történelmi fejlődésből megállapíthatjuk a következőket:

A művelődés előhaladásával annak a vallásnak bűntettekben és büntetésekben kifejezett socialis értéke, mely a művelődés alapját képezi,¹ folyton csökken.

A vallás társadalmi értékessége fordított viszonyban áll a saját eszméin felépülő civilisatiohoz.

Tehát nem általában a művelődés állapítja meg a vallás socialis értékelésének mikéntjét, hanem az illető valláson felépülő művelődés. Róma a civilisatióknak magas fokán állott s tényleg saját vallásának társadalmi értéke le is hanyatlott, de alig érintkezik a kereszténységgel, azzal a vallással, mely magasztosságában művelődését roppantúl fölülmúlta, a vallás ismét az állami védelem elsőrendű tárgyává lesz.

Mivel a kereszténységben lefektetett vallási eszmény: az Isten

¹ Kétséget nem szenved s történelmileg bizonyos, hogy minden művelődésnek megvannak a maga vallási alapjai. E gondolatot rendszerré fejlesztí, következőleg túlzásba viszi Kidd Benjámín, midőn állítja: „Nem a politikai szervezet az, melynek részei vagyunk; sem a faj, melyhez tartozunk; még az evolucio folyamataiban levő egész emberi nem sem. Hanem: az a határozott életerővel felruházott szerves fejlemény, a mely törvénynek engedelmeskedve fejlődik ki, nem egyéb, mint oly társadalmi rendszer vagy művelődési típus, a mely valamely vallásos hit alapjára épült.“ Sehogy sem fér össze a vallásos öntudattal s a rationabilitást megkövetelő christianismussal az a tétéle, mely szerint: „A vallás a hit oly alakja, mely ész feletti jóváhagyásról gondoskodik az egyéni magaviselet ama gyakori eseteire, mikor az egyén érdekei a társadalmi szervezetével ellentétbe jutnak s melynél fogva az előbbieket az utóbbiaknak a faj evoluciója általános érdekében alárendelődnek“. A kereszténységben az ember társadalmi magatartását irányító gondolatok között egy sincs, mely észfeletti jóváhagyásra szorúlna. (Kidd, Társadalmi evolucio, ford. Geöcze Sarolta, akad. kiadvány, Budapest 1905, V. fejezet, 103—104. old.).

és ember egyesülése s az erkölcsi ideál: az Isten megtestesülése az emberért szeretetből s a halálíg menő önfeláldozás az emberiségért, logikailag meghaladhatatlanok, ha csak a történelmi fejlődés nem fog átmenni dissolutióba, pedig ezt felvenni nincs ok s a kereszténységgel is nehezen összeegyeztethető („Jöjjön el a te országod“), nem lehet gondolni, hogy a vallás társadalmi értéke valaha a vallás elleni bűncselekmények körének tágulásában s a büntetések szigorúságában emelkednék, sőt arra sem lehet gondolni, hogy ez az érték a vallásnak a társadalmi rendfentartó intézményekkel újból bekövetkező összefonódásában jelentkezne.

Végeredményben az Egyház és Állam egymáshoz való viszonyát is a vallás socialis értéke dönti el. Ha ez magasan áll, az Egyház *jogilag* legalább is egyenrangú hatalom, szövetségese az Államnak. Ha a socialisálást a vallás mellett más tényezők is képesek előidézni, s ha így a vallás socialis értéke veszít exclusivitásából, a vallás fentartó szervezetének *jogi* hatalma is szükségkép hanyatlak, de hanyatlása tovább nem haladhat, mint a mennyire isteni hivatásának betöltése, a megváltás művének folytatása, a vallás s erkölcs fentartása s propagálása azt megengedi.

Mivel a vallás társadalmi értékessége a vallás büntetőjogi védelmén kívül a vallásnak a társadalmi rendfentartó intézményekkel való összefonódásában is jelentkezik, socialis értékének csökkenése a jog és vallás elkülönítésével is jár.

E szerint a vallás socialis értéke három dologban domborodik ki: a vallás elleni büntetendő cselekményekben, az Egyház és Állam s a vallás és jogélet egymáshoz való viszonyában.

Ha tehát ma azt tapasztaljuk, hogy a vallás elleni cselekmények közül kevés s ezek is más jelenkori bűncselekményekhez képest ép úgy, mint a korábbi büntetőjogi rendszerekben statuált vallás elleni cselekményekhez arányítva enyhébb büntetésekkel sújtatnak, ha azt tapasztaljuk, hogy az előhaladottabb államok büntetőjogában nem annyira a vallás in se, hanem a vallásos egyén, az egyén vallási szabadsága s a vallás szervezetei találnak védelmet; ha látjuk azt, hogy az Egyház és Állam egymásból kibontakoznak s az Egyház nem is mint jogi szervezet, hanem inkább mint vallás, mint egy ethikai erőrendszernek foglalatata áll az Állammal szemben, ha tapasztaljuk azt, hogy a jogéletről a különböző életviszonyok sajátos törvényei a vallásos elemet mind jobban kiszorítják úgy, hogy ma már a jog nem áll *közvetlenül* vallási alapokon, minden két-

segen felül áll, hogy a vallás socialis értéke a korábbi századokhoz képest igen minimalis.

De hát, kérdezhethné valaki, nem fejleszt-e ma is a vallás socialis tulajdonságokat, nem nevel-e egész az önfeláldozásig menő ember szeretetre?

Igen, a vallás ma is hatalmas socialisalo tényező s ha nem volna, nem is védené a büntető jog egészen különös büntetendő tényálladékok alkotásával s azok üldözésével, csak hogy ma a társadalmi rend nem függ kizárólag a vallástól, ma a törvényben nem látunk közvetlen isteni parancsokat, ma belátásból is tud az ember engedelmessé válni, ma nincs szükség az államrendet a vallás sphaerájába emelni, hogy az embert meghódításra bírja. *A vallásnak ma is nagy hatása van az emberiség fejlesztésére s magára a társadalmi rendre is, de a hatást az ember, az egyéniség közvetítése útján gyakorolja.*

A vallás társadalmi értékének hanyatlásával a történelem a keresztvallást s az Egyházat visszavezette oda, a honnan az Üdvözítő életében kiindult, az egyéniséghez.¹

E hatalmas átalakulásból következik azután jog-logikai szükségképpenséggel, hogy az Egyháznak úgy belső életében (a hierarchia s

¹ A kereszténység az egyéniséghez szól közvetlenül. Lásd Francis Greenwood Peabody, *Jesus Christ and the social question*, New-York—London 1905, chapter II.: *The social principles of the teaching of Jesus*, 76—129. Krisztus Urunk társadalmi tana, a mint az esetszerű tanításából elvonható, Peabody szerint egy „by-product”; nem volt az Üdvözítő főcélja társadalmi rendszert építeni: „Jesus will not be diverted by the demand for a social teaching from the special message of spiritual renewal which he is called to bring. In many of the processes of applied science, there are certain results known as by-products, which are thrown off or precipitated on the way to the special result desired... *Such a by-product is the social teaching of Jesus*: It was not the end toward which his mission was directed; it came about as he fulfilled that mission“. A kereszténység az egyéniséghez szól s a társadalmat az egyén útján regenerálja. *A kath. világnézet elmélyed az üdvözülésre hivatott individuumban úgy annyira, hogy az emberiség fejlődését észre sem veszi*; pedig ez a socialis optimizmus s következőleg a mai korban főleg nagyon szükséges életszerlemnek socialis forrása. E gondolat, a mint arra homályosan Peabody is rámutat, a kereszténységben is benfoglalatik a socialis ideál, az Isten országa gondolatában: „Behind the problem then, of improving social conditions lies the problem, for all sorts and conditions of men, of interpreting life as it is, and as it must be, under all conditions, and of illuminating that routine which is inevitable with a sense of significance, unity, intention and worth.

a hívő közötti viszony), mint kifelé az államokhoz való viszonyában *a jog jelentősége aláhanyatlak*,¹ hogy az egyházjog politikája jórésben nem egyéb, mint az egyházjog negatívja. A *jogi* Egyház elerőtlenedett, mert hivatását betöltötte, fel kell szabadítani az *ethikai* erőket; a jövő Egyháza az ethikai Egyház, mely míg benső meleg életében az egyéniségnek nagyobb teret biztosít, kifelé korporatív önállóságának és függetlenségének megvédelmezése mellett főleg mint ethikai erő, s nem mint jogi és politikai hatalom érvényesül.

This transfiguration of common life is what Jesus offers to men in his vision of the kingdom of God . . . He sees the

„One fal-off, divine event
Toward which the whole creation moves.”

Neither the turbulence of the stream, nor its reactionary eddies, make him forget the ocean to which it flows. The pettiness, the toil, the routine, the insignificance of life, — even its pain and bitterness — are swept into the movement of his mighty hope, and become a part of its greatness instead of an obstacle to its course . . . A man cries out for the interpretation of his experience, and finds it as he prays, „Thy Kingdom come.“ It is his social ideal which makes a place for his personal service“. (120—121). Peabody nem mondja, de természetes, hogy a kereszténység ezen reményteljes kereteit az emberiség fejlődésének gondolata van hivatva kitölteni. V. ö. A. Ehrhard, *Der Katholicismus und das XX. Jahrhundert*, Stuttgart und Wien, 9—12. Auflage, 1902, 319; A. M. Weisz, *Soziale Frage und soziale Ordnung oder Hb. der Gesellschaftslehre*, IV. Auflage, II. Teil, Freiburg i. B. 1904, 855 ff.

¹ Az egyházi *jurisdictio* köre a századok folyamán igen megszűkült ügy büntetőjogi, mint más ügyekben. L. Hinschius, i. m., V. §. 349; J. Klaproth, *Einleitung in den ordentlichen Prozess*. Göttingen 1795, I. §. 23; G. W. Wetzel, *System des ord. Zivilprozesses*, Leipztg 1861, § 32; Hahn, *Die gesammten Materialien zu dem Gerichtsverfassungsgesetz etc.*, Berlin 1879, Erste Abtheilung, 62 ff.